

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια (Sutta Piṭaka -
Aṭṭhakathā)

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων (5. Khuddaka Nikāya -
Aṭṭhakathā)

16. Σχόλια για τη μεγάλη επεξήγηση (16. Mahāniddesa-
aṭṭhakathā)

1. Σχόλια για την επεξήγηση της ομιλίας για την αισθησιακή
ηδονή (1. Kāmasuttaniddesavajjanā)

PaliVerse

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων

16. Σχόλια για τη μεγάλη επεξήγηση

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Mahāniddesa-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Avijjālaṅgiṃ ghātento, nandirāgañca mūlato;
Bhāventaṭṭhaṅgiṃ maggaṃ, phusi yo amataṃ padaṃ.

Pāpuṇitvā jino bodhiṃ, migadāyaṃ vigāhiya;
Dhammacakkaṃ pavattetvā, therāṃ koṇḍaññaṃādito.

Aṭṭhārasannaṃ koṭīnaṃ, bodhesi tāpaso tahiṃ;
Vandehaṃ sirasā tañca, sabbasattānamuttamaṃ.

Tathā dhammuttamañceva, saṅghañcāpi anuttaraṃ;
Saṃkhittena hi yo vuttaṃ, dhammacakkaṃ vibhāgaso.

Sāriputto mahāpañño, satthukappo jinatrajo;
Dhammacakkaṃ vibhājetvā, mahāniddesamabravi;
Pāṭho viṣiṭṭho niddeso, taṃnānavisesito ca.

Taṃ sāriputtaṃ jinarājaputtaṃ, therāṃ thirānekaguṇādhivāsaṃ;
Paññāpabhāvuggatacārukittiṃ, sunīcavuttiñca atho namitvā.

Khamādayādiyuttena, yuttamuttādivādinā;
Bahussutena therena, devena abhiyācito.

Mahāvihāravāsīnaṃ, sajjhāyamhi patitṭhito;
Gahetabbaṃ gahetvāna, porāṇesu vinicchayaṃ.

Avokkamento samayaṃ sakañca, anāmasanto samayaṃ parañca;
Pubbopadesaṭṭhakathānayañca, yathānurūpaṃ upasaṃharanto.

Ñāṇappabhedāvahanassa tassa, yogīhi nekehi nisevitassa;
Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto, suttañca yuttiñca anukkamento.

Ārabhissaṃ samāsenā, mahāniddesavaṇṇanaṃ;
Saddhammabahumānena, nāttukkaṃsanakamyatā.

Vakkhāmahaṃ aṭṭhakathaṃ janassa, hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ;
Sakkacca saddhammapajotikaṃ taṃ, suṇātha dhāretha ca sādhu santoti.

Tattha “pāṭho visiṭṭho niddeso, taṃnānavisesito cā”ti vuttattā duvidho pāṭho - byañjanapāṭho, atthapāṭho ca. Tesu byañjanapāṭho akkharapadabyañjanaākāraniruttiniddesavasena chabbidho. Atthapāṭho saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivāsena chabbidho. Tattha tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakarūṇaṃ cittaṃ pavattitadesanā vācāhi akathitattā adesitattā akkharamiti saññitā, taṃ pārāyanikabrāhmaṇaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammāsitaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca akkharaṃ nāmāti gahetabbaṃ.

Atha vā aparipuṇṇaṃ padaṃ akkharamiti gahetabbaṃ “saṭṭhivassasahassānī”ti evamādīsu viya. Ettha hi sakāra nakāra sokārādīni akkharamiti, ekakkharaṃ vā padaṃ akkharamiti eke. “Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā”ti evamādīsu vibhatyantaṃ atthajotakaṃ akkharapiṇḍaṃ padaṃ. “Nāmañca rūpañcā”ti evamādīsu bahuakkharehi yuttaṃ padaṃ nāma. Saṃkhittena vuttaṃ padaṃ vibhāveti. Padena abhihiṭṭaṃ byañjayati byattaṃ pākāṭaṃ karotīti byañjanaṃ, vākyameva. “Cattāro iddhipādā”ti saṅkhepena kathitamattaṃ. “Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhīpadhānaśāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīriyacittavīmaṃsasamādhīpadhānaśāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti”tiādīsu pākāṭakaraṇabhāvena byañjanaṃ nāma. Byañjanavibhāgapakāso ākāro. “Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā”ti evamādīsu kathitabyañjanaṃ anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārabhihiṭṭassa nibbanaṃ nirutti. “Phasso, vedanā”ti evamādīsu ākārena kathitaṃ “phusātīti phasso. Veditatīti vedanā”ti nīharitvā vacanaṃ nirutti nāma. Nibbanavitthāro nissesato desoti niddeso, veditatīti vedanāti nibbanaladdhapadaṃ “sukhā dukkhā adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhā”ti atthavitthāro niravasesena kathitattā niddeso nāma.

Evam chabbidhāni byañjanapadāni jānitvā ca chasu atthapadesu saṅkhepato kāsanā dīpanā saṅkāsanā, “maññaṃāno kho, bhikkhu, bandho mārassa amaññaṃāno mutto pāpimato”ti evamādīsu saṅkhepena atthadīpanā saṅkāsanā nāma. Eso pana thero “buddhena bhagavatā evam saṅkhepaṃ katvā vuttamatthaṃ ‘aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā’”ti kathetuṃ samattho paṭivijjhi.

Upaṇi vattabbamatthaṃ ādito kāsanā dīpanā pakāsanā, “sabbam, bhikkhave, āditta”nti evamādīsu pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamavacanena dīpanā pakāsanā nāma. Evam paṭhamaṃ dīpaṃ atthaṃ puna pākāṭaṃ katvā dīpanena “kiñca, bhikkhave, sabbam ādittaṃ? Cakkhum, bhikkhave, ādittaṃ, rūpā ādittā”ti evamādīsu kathitesu “tikkhindriyo saṅkhepena vuttaṃ paṭivijjhatī”ti kathitattā dve atthapadāni tikkhindriyassa upakāravasena vuttāni.

Saṃkhittassa vitthārābhīdhānaṃ sakiṃ vuttassa ca punapi abhihānaṃ vivaraṇaṃ, “kusalā dhammā”ti saṅkhepena nikkhittassa. “Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”ti niddesavasena vitthāraṇaṃ vitthāravasena puna kathanaṃ vivaraṇaṃ nāma.

Taṃ vibhāgakaraṇaṃ vibhajanaṃ, “yasmiṃ samaye”ti vivarite kusale dhamme “tasmiṃ samaye phasso hoti, vedanā hoti”ti vibhāgakaraṇaṃ vibhajanaṃ nāma. Vivarassa vitthārābhīdhānena vibhattassa ca upamābhīdhānena paṭipādanaṃ uttānīkaraṇaṃ, vivaraṇena vivaritatthassa “katamo tasmiṃ samaye phasso hoti? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā”ti atvivaritvā kathanañca vibhajanaṃ

vibhattassa “seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā, evameva khvāhaṃ, bhikkhave, phassāhāro daṭṭhabboti vadāmi”ti evamādiupamākathanañca uttānīkaraṇaṃ nāma. Dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadesanena cittassa anekavidhena somanassauppādanañca atikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena ñāṇassa tikhiṇabhāvakaraṇaṃ paññatti nāma, tesam suṇantānaṃ taṃcittatosanena taṃcittanisāmanena ca paññāyatīti paññatti. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāsayaṭi, padehi pakāsayaṭi, byañjanehi vivaraṭi, ākārehi vibhayaṭi, niruttīhi uttānīkaraṭi, niddesehi paññāpayatīti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Buddhā bhagavanto ekacce veneyye ekasmiṃ desane akkharehi atthasaṅkāsanaṃ karaṇti...pe... niddesehi atthapaññāpanaṃ karaṇtīti ayamettha adhippāyo.

Atha vā akkharehi saṅkāsayaṭivā padehi pakāsayaṭi, byañjanehi vivaraṭivā ākārehi vibhayaṭi, niruttīhi uttānīkatvā niddesehi paññāpayatīti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Evarūpena dhammadesanena ekaccesu ṭhānesu ekaccānaṃ veneyyānaṃ vinayaṭi.

Atha vā akkharehi ugghāṭayaṭivā padehi pakāsento vinayaṭi ugghāṭitaññaṃ, byañjanehi vivaraṭivā ākārehi vibhayaṭi vinayaṭi vipaṇcitaññaṃ, niruttīhi uttānīkatvā niddesehi paññāpento vinayaṭi neyyaṃ. Iti veneyyavasenaṃ yojetabbameva.

Atthato panettha katamo byañjanapāṭho, katamo atthapāṭhoti? Buddhānaṃ bhagavantānaṃ dhammaṃ desantānaṃ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañjanapāṭho. Yo tena abhisametabbo lakkhaṇarasādisahito dhammo, so atthapāṭhoti veditabbo. Punapi sandhāyabhāsito byañjanabhāsito sāvasesapāṭho anavasesapāṭho nīto neyyoti chabbidho pāṭho. Tattha anekatthavattā sandhāyabhāsito “mātaraṃ pitaraṃ hantvā, rājāno dve ca khattiye”ti evamādi. Ekattavattā byañjanabhāsito ‘manopubbāṅgamā dhammā’ti evamādi. Sāvaseso “sabbam, bhikkhave, āditta”nti evamādi. Viparīto anavaseso “sabbe dhammā sabbākāreṇa buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti”ti evamādi. Yathā vacanaṃ, tathā avagantabbo nīto “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti evamādi. Yuttīyā anussaritabbo neyyo “ekapuggalo bhikkhave”ti evamādi.

Attho pana anekappakāro pāṭhattho sabhāvattho ñāyattho pāṭhānurūpo napāṭhānurūpo sāvasesattho niravasesattho nītattho neyyattho iccādi. Tattha yo appassatthassa ñāpanatthamuccāriyate, so pāṭhattho “sātthaṃ sabyañjana”ntiādīsu viya. Rūpārūpadhammānaṃ lakkhaṇarasādisabhāvattho “sammādiṭṭhiṃ bhāveti”tiādīsu viya. Yo ñāyamāno hitāya saṃvattati, so ñātuṃ arahatīti ñāyattho - “atthavādī dhammavādī”tiādīsu viya. Yathāpāṭhaṃ bhāsito pāṭhānurūpo “cakkhu, bhikkhave, purāṇakamma”nti bhagavatā vuttaṃ. Tasmā cakkhumapi kammanti. Byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhayamānena vutto attho napāṭhānurūpo, so pāṭhato ananuññāto akatapāṭikkhepo viyutto. So ca saṅgahetabbampi asaṅgahetvā, parivajjetabbampi vā kiñci aparivajjetvā parisesaṃ katvā vutto sāvasesattho “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno”tiādīsu viya. Viparīto niravasesattho “sandhāvitaṃ saṃsāritaṃ mamañceva tumhākaṇca. Tatra, bhikkhave, ko mantā ko saddhātā...pe... aññatra diṭṭhapadehi”tiādīsu viya. Saddavaseneva veditabbo nītattho “rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā”tiādīsu viya. Sammutivasena veditabbo neyyattho “cattārome, bhikkhave, valāhakūpamā puggalā”tiādīsu viya. Evamidha pāṭhaṇca atthaṇca vivaraṭivā ṭhito asaṃhīro bhavati paravādīhi dīgharattaṃ titthavāsena.

Iti asaṃhīrabhāvena yāva āgamādhigamasampadaṃ, tāva vattum sakkoti.
Saṅkhepavittāranayena hetudāharaṇādīhi avabodhayitum samattho. Evaṃvidho
attānañca parañca sodhetum samatthabhāvena dussīyadiṭṭhimalavirahitattā suci.
Dussīlo hi attānaṃ upahanati, tena nādeyyavāco ca bhavati sabyohāramāno idha
niccāturo vejjo. Duddiṭṭhi paraṃ upahanati, nāvassayo ca bhavati vāḷagahākulo iva
kamalasaṇḍo. Ubhayavipanno pana sabbathāpi anupāsaniyo bhavati gūthagatamiva
chavālātaṃ gūthagato viya ca kaṇhasappo. Ubhayasampanno pana sabbathāpi
upāsaniyo sevitabbo ca viññūhi, nirupaddavo iva ratanākaro, evaṃ bhūto evaṃ
amaccharo ahīnācariyamuṭṭhi.
Suttasuttānulomaācariyavādaattanomatisaṅkhātānañca catunnaṃ apariccāgī, tesam
vasena byākhyāto.

“Ekamsavacanaṃ ekaṃ, vibhajjavacanaṃ padaṃ;
Tatiyaṃ paṭipuccheyya, catutthaṃ pana tṭhāpaye”ti.

Etesaṃ vā apariccāgī. Tato eva sotūnaṃ hite niyuttattā nesam avabodhanaṃ pati
akilāsu bhavatīti. Āha cettha -

“Pāṭhatthavidasaṃhīro, vattā suci amaccharo;
Catunnaṃ apariccāgī, desakassa hitānvito”ti.

Ettha desakassāti desako assa, bhaveyyāti attho. Hitānvitoti hite anugato hitacitto.
So eso sucittā piyo, catunnaṃ apariccāgittā garu, asaṃhīrattā bhāvanīyo, desakattā
vattā, hitānvitattā vacanakkhamo, pāṭhatthavidattā gambhīrakathaṃ kattā,
amaccharattā na cāṭṭhāne niyojako iti -

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojako”ti.

“Abhihito desako so, tāva dāni abhidhīyate”.

Tattha dhammagaruttā kathaṃ na paribhavati, ācariyagaruttā kathikaṃ na
paribhavati, saddhāpaññādiguṇapaṭimaṇḍitattā attānaṃ na paribhavati,
asaṭṭhāmāyāvittā amatābhimukhattā ca avikkhittacitto bhavati, sumedhattā yoniso
manasi karotīti. Vuttañhetam -

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo
niyāmaṃ okkamitum kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na
kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto
dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso manasi karotī”ti.

Taṃlakkhaṇappattattā bhāvanaṃ bhajatīti. Āha cettha -

“Dhammācariyagaru saddhāpaññādiguṇamaṇḍito;
Asaṭṭhāmāyāvikassa, sumedho amatābhimukho”. -

Iti vattā ca sotā ca.

Evaṃ vuttappakāraṃ byañjanañca atthañca dassetvā idāni yo atiaggaṃ katvā
kathitattā mahāsamuddamahāpathavī viya mahā ca so niddeso cāti mahāniddeso,
taṃ mahāniddesaṃ vaṇṇayissāmi.

So panesa vinayapiṭakam suttantapiṭakam abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu
suttantapiṭakapariyāpanno, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo
aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu
khuddakamahānikāyapariyāpanno, suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ
itivuttakaṃ jātaṃ abbhutadhammaṃ vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu
yathāsambhavaṃ gāthaṅgaveyyākaraṇaṅgadvayaśaṅgahito.

Dhammabhaṇḍāgārikattherena pañcasu ṭhānesu etadaggaṃ āropitena paṭiññātānaṃ caturāsītiyā dhammakkhandaśaṣṭhānaṃ bhikkhuta gahitesu dvīsu dhammakkhandaśaṣṭhesu anekasatadhammakkhandaśaṅgahito. Tassa dve vaggā aṭṭhakavaggo pārāyanavaggo khaggavisāṇasuttañca, ekekaśmiṃ vagge soḷasa soḷasa katvā khaggavisāṇasuttañcāti tettiṃsa suttāni kāmasuttādikhaggavisāṇasuttapariyosānāni. Evaṃ anekadhā vavatthāpitassa imassa mahāniddeśassa anupubbapadattavaṇṇanaṃ karissāmi. Ayañhi mahāniddeśo pāṭhato atthato ca uddisantena niddisantena ca sakkaccaṃ uddisitabbo niddisitabbo ca, uggaṇhantenāpi sakkaccaṃ uggaṇhitabbo dhāretabbo ca. Taṃ kissa hetu? Gambhīrattā imassa mahāniddeśassa lokahitāya loke ciratṭhitatthanti.

1. Kāmasuttaniddesavaṇṇanā

1. Tattha kāmanti manāpiyarūpāditebhūmakadhammasaṅkhātam vatthukāmaṃ. Kāmayamānassāti icchamānassa. Tassa cetam samijjhatīti tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātam vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. Addhā pītimano hotīti ekamsam tutthacitto hoti. Laddhāti labhivā. Maccoti satto.

Yadicchatīti yaṃ icchati. Idaṃ pana saṅkhepato padatthasambandhamattameva, vitthāro pana upari pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbo. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ ito paraṃ sabbesupīti.

Kāmāti uddisittabbapadaṃ. Uddānatoti niddisittabbapadaṃ. Uddānatoti vaggavasena “macchuddānaṃ kineyyā”ti ādīsu viya. Atha vā uparūpari dānato uddānaṃ, uddhaṃ uddhaṃ sodhanato byavadānaṭṭhena vodānaṃ viya. Vitthārakaraṇabhāvena vā. Kāmā iti pāṭhasesaṃ katvā vattabbaṃ. Dveti gaṇanaparicchedo, na ekaṃ, na tayo. Vatthukāmā cāti manāpiyarūpādivatthukāmā ca. Upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca kilesakāmā ca. Tesu vatthukāmo pariññeyyo, kilesakāmo pahātabbo. Tattha vatthukāmo kilesakāmena patthayitabboti kāmīyatīti kāmo. Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsīsanassa kāraṇabhāvena kāmīyate anenāti kāmo. Tattha rūpādikkhandhe saṅgahito vatthukāmo, saṅkhārakkhandhe saṅgahito kilesakāmo. Chahi viññāṇehi vijānitabbo vatthukāmo, manoviññāṇena jānitabbo kilesakāmo. Kilesānaṃ patitṭhaṭṭhena kāraṇatṭhena ārammaṇatṭhena ca vatthukāmo.

“Nete kāmā yāni citrāni loke, saṅkapparāgo purisassa kāmo;
Tiṭṭhanti citrāni tatheva loke, athettha dhīrā vinayanti chanda”nti.

Nandamāṇavaka- soreyyasetṭhiputtādīnaṃ vatthūni cettha nidassanaṃ. Kilesakāmo tāpanatṭhena bādhanatṭhena ca sayāṃ kāmētīti kāmo. Vuttampi cetāṃ “ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ attabyābādhaṃ ceteti, parabyābādhaṃ ceteti, ubhayabyābādhaṃ ceteti”ti ca “ratto kho, brāhmaṇa, paṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradāraṃ gacchati, musāpi bhaṇatī”ti ca evamādi nidassanaṃ.

Tameva paṭiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo - “katame vatthukāmā”tiādimāha. Tattha katameti kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā, tāsāṃ vibhāgo upari pāḷiyaṃ eva āvi bhavissati. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. Tattha manāpikāti manaṃ appāyanti vaddhentīti manāpā, manāpā eva manāpikā. Rūpāti kammacittautuāhārasamuṭṭhānavasena catusamuṭṭhānikā rūpārammaṇā. Rūpayantīti rūpā, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho.

Tattha kenaṭṭhena rūpanti? Ruppanatṭhena. Vuttañhetāṃ bhagavatā -

“Kiñca, bhikkhave, rūpaṃ vadetha? Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uñhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassenapi ruppati. Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī”ti.

Tattha ruppatīti kuppati ghaṭṭiyati pīḷiyati, bhijjatīti attho. Sītena tāva ruppanaṃ lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahimsakaraṭṭhādīsipi himapātasītalesu padesesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnachinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uñhena ruppanaṃ avīcimahāniraye pākaṭaṃ. Tattha hi tattāya lohapathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṃ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṃ. Pettivisayasmiñhi sattā dve tīṇi buddhantarāni kiñcideva āmisāṃ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti, antoudaraṃ ādittasusirarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattampi alabhitvā maraṇasattānaṃ pamāṇaṃ natthi.

Pipāsāya ruppanaṃ kālakañjikādīsu pākaṭaṃ. Tattha hi sattā dve tīṇi buddhantarāni hadayatemanamattaṃ vā jivhātemanamattaṃ vā udakabindumpi laddhuṃ na sakkonti. “Pāṇīyaṃ pivissāmā”ti nadiṃ gatānaṃ jalaṃ vālukātalaṃ sampajjati. Mahāsamuddaṃ pakkhantānampi samuddo piṭṭhipāsāṇoyeva hoti. Te sussantā balavadukkhapīḷitā viravanti. Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ ḍaṃsamakkhikādibahulesu padasesu pākaṭaṃ. Taṃ pana - “katamaṃ taṃ rūpaṃ sanidassanaṃ? Sappaṭigha”nti ādinā nayena abhidhamme vitthāritameva.

Sappantīti saddā, udāharīyantīti attho. Utucittavasena dvisamuṭṭhānikā saddā. Gandhayantīti gandhā, attano vatthūni sūcayantīti attho. Rasanti te sattāti rasā, assādentīti attho. Phusīyantīti photoṭṭhabbā. Ete gandhādayo catusamuṭṭhānikāva. Tesāṃ vibhāgo abhidhamme vitthāritoyeva.

Tamevatthaṃ vitthāravasena dassento “attharaṇā pāvuraṇā”tiādimāha. Tattha attharivā nipajjiyantīti attharaṇā. Sarīraṃ veṭhetvā pārupīyantīti pāvuraṇā. Antoṇṇādayo cattāro dāsī ca dāso ca dāsīdāsā. Khettaṃ nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. Vatthu nāma yasmiṃ aparāṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ khettaṃ. Tadattāya katabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsenā cettha vāpīḷāḷakādīnīpi saṅgahitāni. Hiraṇṇanti kahāpaṇo. Suvaṇṇanti jātarūpaṃ. Tesāṃ gahaṇena lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti sabbepi saṅgahaṃ gacchanti. Gāmanigamarājadhāniyoti ekakuṭṭikādi gāmo. Āpaṇayutto nigamo. Ekassa raṇṇo āṇāpavattiṭṭhānaṃ rājadhānī. Raṭṭhanti janapadekadesaṃ. Janapadoti kāsikosālādījanapado. Kosoti catubbidho koso - hatthī asso ratho patti. Koṭṭhāgāranti tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ - dhanakoṭṭhāgāraṃ dhaṇṇakoṭṭhāgāraṃ vatthakoṭṭhāgāraṃ. Yaṃ kiñcīti anavasesapariyādānavacanaṃ. Rajanīyanti raṇṇjetuṃ yuttaṭṭhena.

Ito paraṃ tikavasena dassetuṃ
atīṭattikaajjhāttattikahīnattikaokāsattikaṣaṃyogattikakāmāvacarattikavasena
chattike āha. Tattha atīṭattike tāva attano sabhāvaṃ uppādādikkhaṇaṃ vā patvā
atikkantāti atītā. Tadubhayampi na āgatāti anāgatā. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca
uppannāti paccuppannā. Idaṃ bhavena paricchannaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya
atītabhavesu nibbattā anantarabhava vā nibbattā hontu
kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe atītāyeva nāma. Cutito paṭṭhāya
anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā anantarabhava vā nibbattantu
kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe anāgatāyeva nāma. Cutipaṭisandhiantare
pavattā kāmā paccuppannā nāma.

Ajjhāttattike “evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya
adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā
kāmā ajjhāttā kāmā nāma. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā
vā bahiddhā nāma. Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

Hīnattike hīnāti lāmakā. Majjhimāti hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti majjhimā. Avasesā
uttamaṭṭhena paṇītā. Api ca upādāyupādāya hīnamajjhimapaṇītata veditabbā.
Nerayikānañhi kāmā koṭṭipattā hīnā nāma. Te upādāya tiracchānesu
nāgasupaṇṇānaṃ kāmā paṇītā nāma. Sesatiracchānagatānaṃ kāmā majjhimā nāma.
Tesampi kāmā hīnā. Te upādāya mahesakkhapetānaṃ kāmā paṇītā nāma.
Avasesānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya jānapadānaṃ kāmā
paṇītā nāma. Paccantavāsīnaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya
gāmabhojakānaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesāṃ paricārikānaṃ kāmā majjhimā nāma.

Tesampi hīnā. Te upādāya janapadasāmikānaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesam paricārikānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya padesarājūnaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesam amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cakkavattirañño kāmā paṇītā nāma. Tassa amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tassapi hīnā. Te upādāya bhummadevānaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesam paricārikānaṃ devānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cātumahārājikānaṃ devānaṃ kāmā paṇītātīdinā nayena yāva akaniṭṭhadevānaṃ kāmā matthakappattā paṇītā nāma. Evaṃ upādāyupādāya hīnamajjhimapaṇītātā veditabbā.

Okāsattike āpāyikā kāmāti avaḍḍhisāṅkhātesu apagataayesu catūsu apāyesu nibbattakāmā āpāyikā. Manussesu nibbattakāmā mānusikā. Devesu nibbattakāmā dibbā.

Samyogattike paccupaṭṭhitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato ṭhapetvā nerayike sesaapāyasattānaṃ manussānaṃ cātumahārājike deve upādāya yāva tusitakāyikānañca devānaṃ kāmā paccupaṭṭhitā kāmā nāma. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucitaṃ ārammaṇaṃ nimminivā nimminivā ramantīti nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā nimmitā kāmā nāma. Attano ajjhāsayaṃ ñatvā parehi nimmite ārammaṇe sevantīti paranimmitavasavattīnaṃ kāmā paranimmitā kāmā nāma. Pariggahitāti “mayhaṃ eta”nti gahitā kāmā. Apariggahitāti tathā apariggahitā uttarakurukānaṃ kāmā. Mamāyitāti taṇhāvasena “mama eta”nti gahitā. Amamāyitāti vuttapaṭipakkhā.

Sabbepi kāmāvacarā dhammāti “heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyaṇtaṃ karitvā”tiādinā nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyaṇannā. Tatrāyaṃ vacanatto - uddānato dve kāmā, vatthukāmo ca kilesakāmo cāti. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo. Vatthukāmo tebhūmakaṃ vaṭṭaṃ. Kilesakāmo cettha kāmetīti kāmo. Itaro kāmīyatīti. Yasmiṃ pana padese duvidhopeso kāmo pavattivasena avacarati, so catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channañca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso kāmo ettha avacaratīti kāmāvacaro. Tattha pariyaṇannadhamme sandhāya “sabbepi kāmāvacarā dhammā”ti vuttaṃ. Attano sabhāvaṃ dhārentīti dhammā. Rūpāvacarā dhammāti “heṭṭhato brahmalokaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā”tiādinā nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena sabbepi dhammā rūpāvacarā. Arūpāvacarā dhammāti “heṭṭhato ākāsānañcāyatanupage deve pariyaṇtaṃ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā”tiādinā nayena vuttā sabbepi arūpāvacarā dhammā. Tattha rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Arūpe avacarantīti arūpāvacarā. Taṇhāvatthukāti patiṭṭhaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca taṇhāya vatthubhūtā. Taṇhārammaṇāti taṇhāpavattivasena taṇhāya ārammaṇabhūtā. Kāmaṇīyaṭṭhenāti paccāsīsitaḍḍhaṭṭhena. Rajanīyaṭṭhenāti rañjetuṃ yuttaṭṭhena. Madanīyaṭṭhenāti kulamadādimadaṃ uppādanīyaṭṭhena.

Tattha “katame vatthukāmā? Manāpikā rūpā”tiādiṃ katvā “yaṃ kiñci rajanīyaṃ vatthū”ti pariyaṇnaṃ saviññāṇakaaviññāṇakavasena vuttaṃ. Avasesaṃ ekacatukkādikachattikanti veditabbaṃ.

Evaṃ vatthukāmaṃ dassetvā kilesakāmaṃ dassetuṃ “katame kilesakāmā”tiādimāha. Tattha chandoti dubbalarāgo. Rāgoti tato balavataro. Upari tayopi rāgā imehi balavatarā. Kāmesūti pañcasu kāmagaṇesu. Kāmacchandoti kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando, na dhammacchando.

Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmoyeva rāgo kāmarāgo. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmoyeva nandī kāmanandī. Evaṃ sabbattha kāmattamaṃ viditvā taṇhāyanaṭṭhena kāmataṇhā. Sinehanaṭṭhena kāmasneho. Pariḍayhanaṭṭhena kāmapiṇḍo. Mucchanaṭṭhena kāmamucchā. Gilitvā pariniṭṭhāpanaṭṭhena kāmajjhosaṇaṃ. Vaṭṭasmiṃ oghehi osīdāpetīti kāmogho. Vaṭṭasmiṃ yojetīti kāmayogo. Daḷhavasena taṇhādiṭṭhiggahaṇaṃ upādānaṃ. Cittaṃ nīvarati pariyoṇandhatīti nīvaraṇaṃ.

Addasanti addakkhiṃ. Kāmāti ālapanāṃ. Teti tava. Mūlanti patitṭhaṃ. Saṅkappāti parikkappaṇaṃ. Na taṃ saṅkappayissāmīti taṃ parikkappaṇaṃ na karissāmī. Na hohisīti na bhavissasi.

Ichchamānassāti paccāsīsaṇṭassa. Sādiyamānassāti assādiyamānassa. Patthayamānassāti patthanaṃ uppādentassa. Pihayamānassāti pāpuṇitum icchamān uppādentassa. Abhijappamānassāti taṇhāvasena tittimā uppādentassa. Atha vā abhivadantaṃ.

Khattiyassa vātiādi catujjātivasaṇa vuttaṃ. Gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti liṅgavasena vuttaṃ. Devassa vā manussassa vāti upapattivasena vuttaṃ. Ijjhatīti nipphajjati. Samijjhatīti sammā nipphajjati. Ijjhati visesaṃ upapaṭilābhavasena. Labhati dassanīyaṃ upapaṭilābhavasena. Paṭilabhati pasādanīyaṃ upapaṭilābhavasena. Adhigacchati saṅghānaṃ upapaṭilābhavasena. Vindati chavippasādaṃ upapaṭilābhavasena. Atha vā puññaṃ mahattena ijjhati. Jātimahattena labhati. Issariyamahattena paṭilabhati. Sukhamahattena adhigacchati. Sampattimahattena vindatīti.

Ekamsavacananti ekakoṭṭhāsavacanāṃ. “Ekamsaṃ cīvaraṃ katvā, ekamsabyākaraṇīyo paṇho”tiādīsu viya anekaṃ sagahaṇapaṭikkhepo. Nissamsayavacananti samsayavirahitavacanāṃ, sandehapaṭikkhepavacananti attho. Nikkaṅkhāvacananti “kathamidaṃ kathamida”nti kaṅkhāpaṭikkhepavacanāṃ. Advejjhavacananti dvidhābhāvaṃ dvejjhaṃ, taṃ abhāvena advejjhavacanāṃ. Dvidhābhāvavirahitaṃ “advejjhavacanā buddhā”tiādīsu viya vimatipaṭikkhepo. Adveḷhakavacananti dviḥadayaḷbhāvena adveḷhakaṃ. “Itihāsa, itihāsa”ti dveḷhakaṃ paṭikkhepavacanāṃ. Niyogavacananti ekasmiṃ atthe dve na yujjantīti niyogavacanāṃ dvidhāpathapaṭikkhepo. Aññattha pana “niyogā anāgatārammaṇā natthī”ti āgataṃ. Apaṇṇakavacananti palāsarahitaṃ sāravacanāṃ aviraddhakāraṇaṃ “apaṇṇakaṃ ṭhānameke”tiādīsu viya, apaṇṇakamaṇi viya sappatitṭhavacanāṃ. Avatthāpanavacanantaṃ etaṃ vacanaṃ otaritvā patitṭhitaṃ santiṭṭhāpanaṃ ṭhapanāṃ.

Yāni imasmiṃ mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti, nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti. Aparadīpanā panettha dve ṭhānāni gacchanti. Kathaṃ? Tāni hi byañjanavasena upasaggavasena atthavasena vāti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti. Tattha “kodho kujjhanā kujjhitattaṃ, doso dussanā dussitatta”nti evaṃ byañjanavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha hi ekova kodho byañjanavasena evaṃ vibhattiṃ labhati. “Ijjhati samijjhati labhati paṭilabhati gacchati adhigacchatī”ti evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. “Paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā”ti evaṃ atthavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Tesu pītipadaniddese tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti. Pīti pāmojjanti hi byañjanavasena vibhattigamanam hoti. Āmodanā pamodanā pahāsoti upasaggavasena. Vitti tuṭṭhi odagyaṃ attamanatāti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanam veditabbaṃ.

Nānā hontānipi nāmanānattena lakkhaṇānānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattenāti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha “katamo tasmim samaye byāpādo hoti? Yo tasmim samaye doso dussanā”ti ettha byāpādoti vā dosoti vā dvepi ete kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gatāti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Rāsaṭṭhena ca pañcapi khandhā ekova khandho hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇam, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānalakkhaṇanti iminā lakkhaṇānānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ lakkhaṇānānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

“Cattāro sammappadhānā - idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya...pe... cittaṃ paggaṇhāti padahatī”ti ekameva vīriyaṃ kiccanānattena catūsu ṭhānesu āgataṃ. Evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

“Cattāro asaddhammā kodhagarutā, na saddhammagarutā, makkhagarutā, na saddhammagarutā, lābhagarutā, na saddhammagarutā, sakkāragarutā, na saddhammagarutā”ti evamādīsu pana paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyāyeva labbhanti, sabbesupi yathālābhavasena labbhanti. Pītiyā hi pītīti nāmaṃ, cittassa cittanti nāmaṃ. Pīti ca pharaṇalakkhaṇā, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānalakkhaṇam.

Tathā pīti pharaṇakiccā, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññāṇam vijānanakiccanti evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Paṭikkhepanānattaṃ pītipade natthi.

Alobhādiniddese pana “alobho alubbhanā alubbhitatta”ntiādinā nayena labbhatīti evaṃ paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidhampi nānattaṃ veditabbaṃ.

Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti daḥhikammaṃ vāti evaṃ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya hi sakimeva “pīti”ti vutte etaṃ padaṃ phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma na hoti, punappunam byañjanavasena upasaggavasena atthavasena “pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti”ti vutte phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma hoti. Yathā hi daharakumāraṃ nahāpetvā manoramaṃ vatthaṃ paridahāpetvā pupphāni piḷandhāpetvā akkhīni añjetvā athassa nalāṭe ekameva manosilābindum kareyya, na tassa ettāvatā cittatilako nāma hoti, nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindūsu katesu cittatilako nāma hoti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ padatthuti nāma.

Byañjanavasena pana upasaggavasena atthavasena ca punappunam bhaṇanameva daḥhikammaṃ nāma. Yathā hi “āvuso”ti vā “bhante”ti vā “yakkho”ti vā “sappo”ti vā vutte daḥhikammaṃ nāma na hoti, “āvuso āvuso, bhante bhante, yakkho yakkho, sappo sappo”ti vutte pana daḥhikammaṃ nāma hoti, evameva sakimdeva yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya “pīti”ti vuttamatte daḥhikammaṃ nāma na hoti,

punappunam byañjanavasena upasaggavasena atthavasena “pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti”ti vutteyeva dalhikammaṃ nāma hotīti evaṃ aparadīpanā dve tñānāni gacchati. Etissāpi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Tattha pīnatīti pīti. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīṇanarasā pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. Yā pañcakāmaguṇapaṭisaññuttāti yā rūpādipañcakāmakotṭhāsapaṭisaṃyuttā pīti, sā pīnatīti pīti, idaṃ sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo pāmojjaṃ. Āmodanākāro āmodanā. Pamodanākāro pamodanā. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekato karaṇaṃ “modanā”ti vuccati, evamayampi pītiddhammaṃ ekato karaṇena modanā. Upasaggavasena pana maṇḍetvā “āmodanā pamodanā”ti vuttā.

Hāsetīti hāso. Pahāsetīti pahāso, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. Vittīti vittaṃ, dhanassettaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vitti”ti vuttā. Tuṭṭhīti sabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggassa bhāvo odagyaṃ.

Attano manatā attamanatā. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā, sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva panesā bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā “attamanatā cittassā”ti vuttā.

Cittavicittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti mano. Mānasanti mano eva, “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti hi ettha pana sampayuttakadhammo “mānaso”ti vutto.

“Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato;
Appattamānaso sekkho, kālaṃkayirā jane sutā”ti. -

Ettha arahattaṃ “mānasa”nti vuttaṃ. Idha pana mano eva mānasaṃ, byañjanavasena hetam padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti ettha uro “hadaya”nti vuttaṃ. “Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī”ti ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadaya”nti ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena “hadaya”nti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena paṇḍaraṃ, bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha - “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti. Tato nikkhantattā pana akusalampi gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca “paṇḍara”ntveva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manoggahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti “nayidaṃ devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanaṃ, atha kho mano eva āyatanaṃ manāyatana”nti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanaṃ, vāsudevāyatana”ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ “āyatana”nti vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ, rajatāyatana”ntiādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ

vibhaṅgamā”tiādīsu samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana”ntiādīsu sañjātideso. “Tatra tatveva sakkebhābhāṭṭhaṃ pāpuṇāti sati satīāyatane”tiādīsu kāraṇaṃ. Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vaṭṭati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ āyatanaṃ. Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osarantīti samosaraṇaṭṭhānaṭṭhenapi āyatanaṃ. Phassādīnaṃ pana saha-jātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenapi āyatananti veditabbaṃ. Tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, mano eva indriyaṃ manindriyaṃ.

Vijānātīti viññāṇaṃ. Viññāṇameva khandho viññāṇakkhandho. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. “Mahāudakakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchatī”ti ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”tiādīsu guṇaṭṭhena. “Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandha”nti ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana rūḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto “rukkhaṃ chindatī”ti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ rūḷhito “viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ.

Tajjā manoviññāṇadhātūti tesaṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ, sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ. Sahagatoti avijahito. Sahajātoti saddhiṃ niggato. Saṃsaṭṭhoti saṃsaggo hutvā ṭhito. Sampayuttoti samaṃ pakārehi yutto. Katamehi pakārehi? Ekuppādādīhi. Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttatī? Āmantā. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepe “nanu atthi keci dhammā kehici dhammehi sahagatā saha-jātā saṃsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavattukā ekārammaṇa”ti evaṃ ekuppādatādīnaṃ vasena sampayogatto vutto. Iti imehi ekuppādatādīhi samaṃ pakārehi yutto sampayutto. Ekuppādoti ekato uppanno, na vināti attho. Ekanirodhoti ekato nirodho. Ekavattukoti hadaya-vatthavasena ekavattuko. Ekārammaṇoti rūpādivasena ekārammaṇo.

Ettha sahagatasaddo tabbhāve, vokiṇṇe, ārammaṇe, nissaye, saṃsaṭṭheti pañcasu atthesu dissati jinavacane. “Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā”ti ettha tabbhāve veditabbo, nandirāgabhūtāti attho. “Yā, bhikkhave, vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”ti ettha vokiṇṇe, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā samāpattīna”nti ettha ārammaṇe, rūpārammaṇānaṃ arūpārammaṇānanti attho. “Aṭṭhikasāññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī”ti ettha nissaye, aṭṭhikasāññaṃ nissāya aṭṭhikasāññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti saha-jātaṃ sampayutta”nti ettha saṃsaṭṭhe, saṃmissanti attho. Imasmimpi ṭhāne saṃsaṭṭhe āgato.

Saha-jātasaddo “saha-jātaṃ purejātaṃ pacchājāta”nti ettha viya saha-jāte. Saṃsaṭṭhasaddo “gihīhi saṃsaṭṭho”ti ca, “evaṃ saṃsaṭṭho, bhante”ti cāti evamādīsu saṃsagge. “Kise thūle vivajjetvā saṃsaṭṭhā yojitā hayā”ti ettha sadise.

“Pucimandaparivāro, ambo te dadhivāhana;
Mūlaṃ mūlena saṃsaṭṭhaṃ, sākā sākā nisevare”ti. -

Ettha upacite. “Cittasaṃsaṭṭhā dhammā”ti ettha cittasampayuttadhamme. Idha pana yo phalappadāne aviyogadhammo vinibbhogaṃ akatvā ekuppādādidhammo hutvā “sampayutto”ti vuccati. Taṃvisayo. Atha vā “sahagato”ti vatvā pacchato pacchato āgatasuttena viya so na hotīti dassetuṃ “sahajāto”ti vuttaṃ. Ekato uppannarūpārūpaṃ viya sopi na hotīti dassetuṃ “saṃsaṭṭho”ti vuttaṃ.

Khīrodakaṃ viya ca sopi na hotīti dassetuṃ “sampayutto”ti vuttaṃ. Vinibbhogaṃ kātuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena hi sahuppannā dhammā sampayuttāpi atthi khīratelaṃ viya. Tathā vippayuttāpi khīrato apanītaṃ navanītaṃ viya. Evaṃ lakkhaṇasampayutto ekuppādādilakkhaṇoyeva hotīti dassetuṃ “ekuppādo”tiādi vuttaṃ. Ettha ekuppādasahajātānaṃ kiṃ nānattaṃ? Uppāde antaravirahito ekuppādo. Khīrakālamuttassāpi dadhino mathane mathane pākaṭaṃ navanītaṃ viya purebhattapacchābhattavasena ekadivasameva jāto viya so na hotīti dassetuṃ ekakkhaṇe nibbattoti sahajāto. Ekavatthukoti patiṭṭhaṭṭhena ekaparicchedena ekavatthuko, dvinnaṃ bhikkhūnaṃ ekavatthukatā viya ṭhānantaravirahito. Ekārammaṇoti aniyatekārammaṇo na cakkhuviññāṇaṃ viyāti evameke vaṇṇayanti.

Maccoti mūlapadaṃ. Rūpādīsu satto laggo laggitoti satto. Vuttañhetā “satto sattoti, bhante, vuccati, kittāvatā nu kho, bhante, ‘satto’ti vuccatīti? Rūpe kho, rādha, yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā ‘satto’ti vuccatī”ti. Sattayogena vā satto. Sugatiduggatiṃ naratīti naro. Manuno puttoti mānava. Upakaraṇena sayaṃ posayatīti poso. Puṃ vuccati nirayo, taṃ galatīti puggalo. Jīvitindriyaṃ dhāretīti jīvo. Cutito jātiṃ gacchatīti jāgu. Jiyatīti jantu. Indriyena gacchatīti indagu. Atha vā indabhūtena kammunā gacchatīti indagu. “Hindagū”tipi pālī. Hindanti maraṇaṃ, taṃ gacchatīti hindagu. Manuto jātoti manujo. Yaṃ sādīyatīti yaṃ rūpādiṃ assādiyati. Sesāṃ vuttanayameva. Ito paraṃ vuttamatthaṃ nigamento tenāha bhagavā -

“Kāmaṃ kāmayamānassa...pe... laddhā macco yadicchatī”ti;

Ito paraṃ ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

2. Tassa ce kāmayānassāti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā yāyamānassa. Chandajātassāti jātataṇhassa. Jantunoti sattassa. Te kāma parihāyantīti te kāma parihāyanti ce. Sallaviddhova ruppatīti atha so ayomayādinā sallena viddho viya pīḷiyati. Ito paraṃ vuttaṃ vajjetvā avuttesu yaṃ yaṃ anuttānaṃ, taṃ tadeva kathayissāmi.

Cakkhupīṇanaṃ ārammaṇaṃ pāpuṇanavasena yāyati gacchati. Dassanīyavasena piyattaṃ ārammaṇavasena appāpetīti niyyati. Savanīyaṃ hutvā kaṇṇasotapīṇanaṃ ārammaṇavasena parikaḍḍhatīti vuyhati. Saritabbāṃ hutvā cittapīṇanaṃ ārammaṇavasena gahetvā upasaṃharīyatīti saṃharīyati. Yathāti opammatthe nipāto. Hatthinā yāyati gacchatīti hatthiyānena vā, vāiti vikappatthe. Assena yāyati gacchatīti assayānena vā. Goyuttaṃ vayhādiyānaṃ goyānaṃ, tena goyānena. Ajayānādīsupi eseva nayo. Itthavasena jāto sañjāto.

Ārammaṇapiyattavasena nibbatto abhinibbatto. Ārammaṇamanāpabhāvena pātubhūto. Atha vā kāmarāgavasena jāto sañjāto. Kāmanandivasena nibbatto abhinibbatto. Kāmataṇhāvasena kāmasinehavasena kāmacchandavasena kāmaparīlāhavasena ca pātubhūtoti veditabbo.

Te vā kāmā parihāyantīti te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchanti. So vā kāmehi parihāyatīti eso khattiyādipuggalo vatthukāmādikāmehi parihāyati vigacchati “pubbeva maccaṃ vijahanti bhogā, macco dhane pubbataraṃ jahātī”ti evamādīsu viya. Kathanti kena pakārena. Tiṭṭhantassevāti dharantasseva. Te bhogeti te vatthukāmādayo bhoge. Rājāno vāti pathabyādirājāno. Harantīti gahetvā gacchanti, apaharanti vā. Corā vāti sandhicchedādikā. Aggi vāti dāvaggiādi. Dahatīti jhāpeti bhasmaṃ karoti. Udakaṃ vāti oghādiudakaṃ. Vahatīti gahetvā mahāsamuddaṃ pāpeti. Appiyā vāti akantā amanāpā. Dāyādā harantīti dāyajjavirahitā assāmikā haranti. Nihitaṃ vāti nidhānaṃ katvā ṭhapitaṃ. Nādhigacchatīti na vindati na paṭilabhati, na passatīti attho. Duppayuttāti visamapayogena yojitā kasivāññijjādikammantā. Bhijjantīti bhedaṃ pāpuṇanti, na pavattantīti attho. “Bhañjanti rathaṃ ayānakā”tiādīsu sambhavo veditabbo.

Kule vā kulaṅgāro uppajjatīti khattiyādikule kulajhāpako kule antimapuriso nibbattati. “Kulaṅkaro”tipi pāḷi. Yo te bhoge vikratīti yo eso kule pacchimako te hiraññādi ke bhoge khepeti. Vidhamatīti viyogaṃ karoti, dūre khipati. Viddhaṃsetīti nāseti adassanaṃ gameti. Atha vā itthidhutto hutvā vikirati. Surādhutto hutvā vidhamati. Akkhadhutto hutvā viddhaṃseti. Vikirati vā uppannaṃ āyaṃ ajānanena. Vidhamati vissajjanamukhaṃ ajānanena. Viddhaṃseti ṭhapitaṭṭhāne ārakkhaṃ asaṃvidhānenāti evamādinā yojetabbaṃ.

Aniccatāyeva aṭṭhamīti vināsabhāvo eva aṭṭhamo. Hāyantīti adassanaṃ yanti. Parihāyantīti na puna paññāyanti. Paridhamṣentīti ṭhānato apagacchanti. Paripatantīti paggharanti. Antaradhāyantīti antaradhānaṃ adassanaṃ gacchanti. Vippalujjantīti cuṇṇavicuṇṇā hutvā apagacchanti.

Tiṭṭhanteva te bhogeti tesam dhanānaṃ ṭhitakāle “tiṭṭhante nibbute cāpī”ti evamādīsu viya. Soti so bhogasāmiko puggalo. Cavati devalokato. Marati manussalokato. Vippalujjati nāgasupaṇṇādilokato. Atha vā hāyati dhaññakoṭṭhāgārasena. Parihāyati dhanakoṭṭhāgārasena. Paridhamṣati balibaddahatthiassādivasena. Paripatati dāsīdāsavasena. Antaradhāyati dārābharaṇavasena. Nassati udakādivasenāti eke vaṇṇayanti.

Ayomayenāti kāḷalohādinibbattena. Sallenāti kaṇḍena. Aṭṭhimayenāti manussaṭṭhiṃ ṭhapetvā avasesena. Dantamayenāti hatthidantādinā. Visāṇamayenāti govisāṇādinā. Kaṭṭhamayenāti veḷukaṭṭhādinā. Viddhoti vuttappakārasallānaṃ aññataraññatarena pahaṭo. Ruppātīti vikirati, vikāraṃ āpajjati. Kuppātīti calati, kopam upādeti. Ghaṭṭiyatīti ghaṭṭito hoti. Pīḷiyatīti pīḷito hoti, laddhappahāro kuppati. “Tatīyadivase salākaṃ pavesetvā dhovanakāle ghaṭṭiyati. Khārappadāne pīḷiyati. Pahāradhovane vā ruppati. Tasmim dukkhuppādane kuppati. Salākapavesane pīḷiyati. Khārappadāne ghaṭṭiyatī”ti evameke vaṇṇayanti.

Byādhitoti laddhappahāro hutvā pīḷito. Domanassitoti domanassappatto. Vipariṇāmaññathābhāvāti pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvaṃ upanītena, antososādi soko ca vācāvippalāpo paridevo ca kāyapīḷanādi dukkhañca cittapīḷanādi domanassañca bhuso āyāso upāyāso ca. Ete vuttappakārā sokādayo uppajjanti samudācāraṃ gacchanti.

3. Tatīyagāthāyaṃ saṅkhepattho - yo pana ime kāme tattha chandarāgavikkhambhana vā samucchadana vā attano pādena sappassa siraṃ viya parivajjeti, so bhikkhu sabbalokaṃ vipphāretvā ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātā

taṇhaṃ sato hutvā samativattatīti.

Yoti vibhajitabbaṃ padaṃ. Yo yādisotiādīni tassa vibhajanapadāni. Ettha ca yasmā yoti atthapadaṃ. tañca aniyamena puggalaṃ dīpeti. Tasmā tassa atthaṃ dassento aniyamena puggaladīpakaṃ yo-saddameva āha. Tasmā ettha evamattho veditabbo - yoti yo koci. Yasmā yo yo koci nāma, so avassaṃ yathāliṅgayathāyuttayathāvihitayathāppakārayaṃṭhānapattayaṃdhammasamannāg atavasena ekenākārena paññāyati, tasmā taṃ tattha ñāpetuṃ taṃ bhedaṃ pakāsento “yādiso”tiādīmāha. Tattha yādisoti liṅgavasena yādiso vā tādiso vā hotu, dīgho vā rasso vā kālō vā odāto vā maṅguracchavi vā kiso vā thūlo vāti attho.

Yathāyuttoti yogavasena yena vā tena vā yutto hotu, navakammayutto vā uddesayutto vā vāsadhurayutto vāti attho. Yathāvihitoti yathāṭhapito navakammādhiṭṭhāyikādivasena. Yathāpakāroti yathāpakārena patiṭṭhito padīpanāyakādivasena. Yaṃṭhānapattoti yaṃ ṭhānantaraṃ patto senāpatiseṭṭhiṭṭhānādivasena. Yaṃdhammasamannāgatoti yena dhammena upāgato dhutaṅgādivasena.

Vikkhambhanato vāti upacārappanāsamādhīti kilesānaṃ dūrīkaraṇato vā ghaṭappahārena sevālānaṃ viya. Samucchedato vāti puna appavattiṃ katvā accantato maggena kilesānaṃ ucchinnamūlato pahānavasena samucchedato vā. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmātiādīni ekādasa padāni vipassanāvasena vuttāni.

Buddhānussatiṃ bhāventopītiādīni cha padāni maraṇassatiṃ bhāventopi, upasamānussatiṃ bhāventopīti imāni ca upacārājñhānavasena vuttāni. Ānāpānassatiṃ bhāventopi, kāyagatāsatiṃ bhāventopi, paṭhamāṃ jhānaṃ bhāventopītiādīni nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiṃ bhāventopīti pariyośanāni appanājjhānavasena vuttāni. Tattha aṭṭhikaṅkalūpamā kāmāti sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ aṭṭhikaṅkalaṃ upamā etesaṃ kāmānanti aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā. Appassādaṭṭhenāti “appaṃ parittaṃ sukhassādaṃ ādīnavo ettha bhiyyo”ti dassanaṭṭhena. Passantoti “yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā”ti ñāṇacakkhunā passanto. Parivajjetīti dūraṅgameti. Vuttañhetuṃ bhagavatā -

“Seyyathāpi, gahapati, kukkuro jighacchādubbalyapareto goghātakasūnaṃ paccupaṭṭhito assa, tamenāṃ dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ upasumbheyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, api nu kho so kukkuro amhaṃ aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ palehanto jighacchādubbalyaṃ paṭivineyyā”ti? “No hetuṃ, bhante”. “Taṃ kissa hetu”? “Aduñhi, bhante, aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ, yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā”ti. “Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’ti. Evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisupādānā aparisesā nirujjhanti, tamevūpekkhaṃ bhāveti”ti.

Gijjhādīhi sādharmaṇā maṃsapesi upamā etesanti maṃsapesūpamā. Bahūnaṃ sādharmaṇatthena bahusādharmaṇā. Ādittam tiṇukkam upamā etesanti tiṇukkūpamā. Anudhanaṇatthenāti hatthādijhāpanatthena. Sādhikaporisappamāṇā vītaccikānaṃ vītadhūmaṇaṃ aṅgārānaṃ pūrā aṅgārakāsu upamā etesanti aṅgārakāsūpamā. Mahāparilāhaṇatthenāti mahantaparitāpanatthena. Ārāmarāmaṇeyyādikam supinaṃ upamā etesanti supinakūpamā. Ittarapaccupaṭṭhānatthenāti appatvā, na upagantvā tiṭṭhanaṇatthena. Yācena laddham yānādibhaṇḍam upamā etesanti yācitakūpamā. Tāvakālikatthenāti anibandhanaṇatthena. Sampannaphalarukkho upamā etesanti rukkhaphalūpamā. Sambhañjanaparibhañjanaṇatthenāti sākhañjanaṇatthena ceva samantato bhañjitvā rukkhapātanaṇatthena ca. Asi ca sūnā ca upamā etesanti asisūnūpamā. Adhikuṭṭanaṇatthenāti chindanaṇatthena. Sattisūlam upamā etesanti sattisūlūpamā. Vinivijjanaṇatthenāti nipatetvā gamanaṇatthena. Bhayajanaṇatthena sappasiraṃ upamā etesanti sappasirūpamā. Sappaṭibhayaṇatthenāti saha abhimukhe bhayaṇatthena. Dukkhaṇaṇaṃ aggikkhandham upamā etesanti aggikkhandhūpamā. Mahābhitāpanatthenāti mahantaabhitāpakāyapīlāuppādanaṇatthenāti kāmam parivajjetīti. Vuttañhetam -

“Seyyathāpi, gahapati, gijjho vā kaṅko vā kulalo vā maṃsapesiṃ ādāya uḍḍiyeyya, tamenam gijjhāpi kaṅkāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitaccheyyum vissajjeyyum. Tam kiṃ maññasi, gahapati, sace so gijjho vā kaṅko vā kulalo vā tam maṃsapesiṃ na khippameva paṭinissajjeyya, so tatonidānaṃ maraṇam vā nigaccheyya, maraṇamattam vā dukkha”nti “evam, bhante”. “Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘maṃsapesūpamā kāmā vuttā bhagavatā...pe... tamevūpekkham bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, puriso ādittam tiṇukkam ādāya paṭivātam gaccheyya. Tam kiṃ maññasi, gahapati, sace so puriso tam ādittam tiṇukkam na khippameva paṭinissajjeyya, tassa sā ādittā tiṇukkā hattham vā daheyya, bāhum vā daheyya, aññataram vā aññataram vā aṅgapaccaṅgam daheyya, so tatonidānaṃ maraṇam vā nigaccheyya, maraṇamattam vā dukkha”nti? “Evam, bhante”. “Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘tiṇukkūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā...pe... tamevūpekkham bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, aṅgārakāsu sādhipaporisā pūrā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmaṇaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikkūlo, tamenam dve balavanto purisā nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsum upakaḍḍheyyum. Tam kiṃ maññasi gahapati, api nu so puriso iti citi ceva kāyam sannāmeyyā”ti? “Evam, bhante”. “Tam kissahetu”? “Viditañhi, bhante, tassa purisassa ‘imañca aham aṅgārakāsum papatissāmi, tatonidānaṃ maraṇam vā nigacchissāmi maraṇamattam vā dukkha”nti. “Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā bhagavatā...pe... tamevūpekkham bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, puriso supinam passeyya ārāmarāmaṇeyyakam vanarāmaṇeyyakam bhūmirāmaṇeyyakam pokkharaṇirāmaṇeyyakam, so paṭibuddho na kiñci paṭipasseyya. Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘supinakūpamā kāmā vuttā bhagavatā...pe... tamevūpekkham bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, puriso yācitakam bhogam yācitvā yānam vā poriseyyam pavaramaṇikuṇḍalam. So tehi yācitakehi bhogehi purakkhato parivuto antarāpaṇam paṭipajjeyya. Tamenam jano disvā evam vadeyya ‘bhogī vata bho puriso, evam kira bho

bhogino bhogāni bhuñjantī'ti. Tamenam sāmikā yattha yattheva tāni passeyyūṃ, tattha tattheva tāni hareyyūṃ. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, alam nu kho tassa purisassa aññathattāyā'ti? "Evaṃ, bhante". "Taṃ kissahetu"? "Sāmīno hi, bhante, tāni harantī'ti. "Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'yācitakūpamā kāmā vuttā bhagavatā...pe... tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo vanasaṇḍo, tatassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca. Na cassu kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa 'ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, jānāmi kho panāhaṃ rukkhaṃ āropitūṃ. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyya'nti? So taṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyya, ucchaṅgañca pūreyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhāriṃ ādāya. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa 'ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, na kho panāhaṃ jānāmi rukkhaṃ ārohitūṃ. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ mūlato chetvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyya'nti. So taṃ rukkhaṃ mūlatova chindeyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, amuko so puriso paṭhamam rukkhaṃ ārūḷho, sace so na khippameva oroheyya, tassa so rukkho papatanto hatthaṃ vā bhañjeyya pādaṃ vā bhañjeyya aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhañjeyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkha'nti? "Evaṃ, bhante". "Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'rukkhaphalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhiyyo'ti. Evametam yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā. Yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti. Tamevūpekkhaṃ bhāveti'ti.

Evaṃ atṭhikaṅkalādikaaggikkhandhūpamapariyosānato vipassanaṃ dassetvā idāni upacārasamādhim dassento "buddhānussatiṃ bhāvento'tiādīmāha.

Tattha punappunaṃ uppajjanato sati eva anussati. Pavattitabbatṭhānamhiyeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati. Buddhaṃ ārabbha uppannā anussati buddhānussati. Arahatādibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ, taṃ buddhānussatiṃ. Bhāventoti vaḍḍhento byūhento. Dhammaṃ ārabbha uppannā anussati dhammānussati, svākkhātātādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Saṅghaṃ ārabbha uppannā anussati saṅghānussati, suppaṭipannatādisaṅghaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sīlaṃ ārabbha uppannā anussati sīlānussati, attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cāgaṃ ārabbha uppannā anussati cāgānussati, attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Devatā ārabbha uppannā anussati devatānussati, devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpāne ārabbha uppannā sati ānāpānassati, ānāpānanimittārammaṇāya satiyā etaṃ

adhivacanaṃ. Maraṇaṃ ārabha uppannā sati maraṇassati,
ekabhavapariyāpannañjīvitindriyupacchedasaṅkhātamarāṇārammaṇāya satiyā etaṃ
adhivacanaṃ.

Kucchitānaṃ kesādīnaṃ paṭikkūlānaṃ āyattā ākarattā kāyoti saṅkhaṃ gate sarīre
gatā pavattā sati kāyagatāsati, tādisaṃ vā kāyaṃ gatā sati “kāyagatasatī”ti
vattabbe rassaṃ akatvā “kāyagatāsati”ti vuttaṃ. Kesādikesu kāyakotṭhāsesu
paṭikkūlanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Upasamaṃ ārabha uppannā
anussati. Upasamānussati, sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṃ
adhivacanaṃ.

Vitakkavicārapīṭisukhacittakaggaṭāsampayuttaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvento.

Pīṭisukhacittakaggaṭāsampayuttaṃ dutiyajjhānaṃ bhāvento.

Sukhacittakaggaṭāsampayuttaṃ tatiyajjhānaṃ bhāvento.

Upekkhācittakaggaṭāsampayuttaṃ catutthajjhānaṃ bhāvento...pe...

nevasaññānāsaññāyatanaṃ bhāventopi kāme parivajjetīti.

Vikkhambhanappahānaṃ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṃ pahānaṃ
dassetuṃ “sotāpattimaggaṃ bhāventopī”tiādimāha. Tattha maggasotassa
āpajjanaṃ sotāpatti, sotāpattiyā maggo sotāpattimaggo. Apāyagamanīye kāmēti yehi
apāyaṃ gacchanti, te apāyagamanīye kāmē samucchedato sotāpattimaggaṃ
bhāvento parivajjeti. Paṭisandhivasena sakimyeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti
sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. Oḷāriketi
pariḷāhappatte. Paṭisandhivaseneva kāmabhavaṃ nāgacchatīti anāgāmī, tassa
maggo anāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. Anusahagateti
sukhumabhāvappatte. Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāraccakkassa
arānaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṃ arahattā ca arahamaṃ, arahato
bhāvo arahattaṃ. Kim taṃ? Arahattaphalaṃ. Arahattassa maggo arahattamaggo.
Taṃ arahattamaggaṃ bhāvento. Sabbena sabbanti sabbenākārena sabbaṃ.
Sabbathā sabbanti sabbappakārena sabbaṃ. Asesaṃ nissesanti niravasesaṃ
gandhamattampi aṭṭhapetvā. Atha vā sabbena sabbaṃ mūlavasena. Sabbathā
sabbaṃ ākāranippadesavasena. Asesaṃ nissesaṃ bhāvanānippadesavasena. Tathā
purimena duccharitābhāvena. Dutiyena pariyuṭṭhānābhāvena. Tatiyena
anusayābhāvena evameke vaṇṇayanti.

Sappo vuccati ahīti yo koci saranto gacchati. Kenatṭṭhenāti kena atthena.

Samasappanto gacchatīti yasmā sammā samasanto gacchatīti sappo. Bhujantoti
vaṅkavaṅko hutvā. Pannasiroti nipannasīso hutvā. Sirena supatīti sīsaṃ bhogantare
katvā supanabhāvena sirasā supatīti sarīsapo. Bile sayatīti bilāsayo. “Bilasayo”tipi
pālī, taṃ sundaraṃ. Guhāyaṃ setīti guhāsayo. Dāṭṭhā tassa āvudhoti tassa sappassa
duve dāṭṭhā paharaṇasatthasaṅkhāto āvudho. Viṣaṃ tassa ghoranti tassa sappassa
byāpakasaṅkhātamaṃ viṣaṃ dāruṇaṃ kakkhaḷaṃ. Jivhā tassa duvidhāti tassa sappassa
dvedhā jivhā. Dvīhi jivhāhi rasaṃ sāyatīti duvidhāhi jivhāhi rasaṃ jānāti assādaṃ
vindati sādiyatīti. Jīvitumaṃ kāmayaṭīti jīvitukāmo. Amaritumaṃ kāmayaṭīti amaritukāmo.
Sukhaṃ kāmayaṭīti sukhakāmo. Dukkappaṭikkūloti dukkhaṃ anicchamaṇo. Pādenāti
attano pādena. Sappasiranti sappassa sīsaṃ. Vajjeyyāti dūrato vajjeyya. Vivajjeyyāti
tassa pamāṇena. Parivajjeyyāti samantato. Abhinivajjeyyāti catutthappamāṇena.
Atha vā purimena sīsato. Dutiyatatiyena dvīhi passehi. Catutthena pacchato. “Kāme
pana appattassa pariyesanamūladukkhavattathubhāvena vajjeyya. Pattassa
ārakkhamūladukkhavattathubhāvena vivajjeyya. Aññāṇapariḷāhadukkhavattathubhāvena

parivajjeyya. Vināsamukhe piyavippayogadukkhavatthubhāvena abhinivajjeyyā”ti evameke vaṇṇayanti.

Raṇjanavasena rāgo. Balavaraṇjanaṭṭhena sārāgo. Visaye sattānaṃ anu anu nayanato anunayo. Anurujjhatīti anurodho, kāmetīti attho. Yattha katthaci bhawe sattā etāya nandantīti nandī, sayamaṃ vā nandatīti nandī. Nandī ca sā raṇjanaṭṭhena rāgo cāti nandirāgo. Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakiṃ uppannā taṇhā nandī, punappunaṃ uppajjamānā nandirāgoti vuccati. Cittassa sārāgoti yo heṭṭhā “balavaraṇjanaṭṭhena sārāgo”ti vutto, so na sattassa, cittasseva sārāgoti attho.

icchanti etāya ārammaṇānīti icchā. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇinoti mucchā. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena ajjhosaṇaṃ. Iminā sattā gijjhanti gedhaṃ āpajjantīti gedho. Bahalaṭṭhena vā gedho. “Gedhaṃ vā pana pavanasaṇḍa”nti hi bahalaṭṭheneva vuttaṃ. Anantarapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ, sabbatobhāgena vā gedhoti paligedho. Sajjanti etenāti saṅgo. Lagganaṭṭhena vā saṅgo. Osīdanaṭṭhena paṅko. Ākaḍḍhanavasena ejā. “Ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā”ti hi vuttaṃ. Vaṇcanaṭṭhena māyā. Vaṭṭasmiṃ sattānaṃ jananaṭṭhena janikā. “Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvatī”ti hi vuttaṃ. Vaṭṭasmiṃ satte dukkhena saṃyojayamānā janetīti saṇjananī. Ghaṭanaṭṭhena sibbinī. Ayañhi vaṭṭasmiṃ satte cutipaṭisandhivasena sibbati ghaṭeti tunnakāro viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmā “ghaṭanaṭṭhena sibbinī”ti vuttā. Anekappakāraṃ visayaajālaṃ taṇhāvipphanditanivesasaṅkhātamaṃ vā jālamassā atthīti jālinī.

Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti saritā. Allaṭṭhena vā saritā. Vuttañhetamaṃ “saritāni sinehitāni ca somanassāni bhavanti jantuno”ti. Allāni ceva siniddhāni cāti ayañhettha attho. Anayabyasanāpādanaṭṭhena kummānubandhasuttakaṃ viyāti suttaṃ. Vuttañhetamaṃ “suttanti kho, bhikkhave, nandirāgassetamaṃ adhivacana”nti. Rūpādīsu vitthataṭṭhena visatā. Tassa tassa paṭilābhatthāya satte āyūhāpetīti āyūhinī. Ukkaṇṭhitumaṃ apadānato sahāyaṭṭhena dutiyā. Ayañhi sattānaṃ vaṭṭasmiṃ ukkaṇṭhitumaṃ na deti, gatagataṭṭhāne piyasahāyo viya abhiraṃāpeti. Teneva vuttaṃ -

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasamaṃsaram;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattatī”ti.

Paṇidhānakavasena paṇidhi. Bhavanettīti bhavarajju. Etāya hi sattā rajjuyā gīvāyaṃ baddhā goṇā viya icchiticchitaṭṭhānaṃ niyyanti. Tamaṃ tamaṃ ārammaṇaṃ vanati bhajati allīyatīti vanaṃ, vanati yācatīti vā vanaṃ. Vanathoti byañjanena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Anatthadukkhānaṃ vā samuṭṭhāpanaṭṭhena gahanaṭṭhena ca vanaṃ viyāti vanaṃ. Balavataṇhāyetaṃ nāmaṃ. Gahanataraṭṭhena pana tato balavatarā vanatho nāma. Tena vuttaṃ -

“Vanaṃ chindatha mā rukkhamaṃ, vanato jāyate bhayaṃ;
Chetvā vanañca vanathañca, nibbanā hotha bhikkhavo”ti.

Santhavanavasena santhavo, saṃsaggoti attho. So duvidho - taṇhāsanthavo mittasanthavo ca. Tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehavasena sneho. Ālayakaraṇavasena kampamānā apekkhatīti apekkhā. Vuttampi cetamaṃ “imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni kusāvatīrājadhānippamukhāni, ettha deva chandaṃ janehi jīvite apekkhamaṃ karohī”ti. Ālayamaṃ karohīti ayañhettha attho. Pāṭiyekke

pāṭiyekke ārammaṇe bandhatīti paṭibandhu, ñātakatṭhena vā pāṭiyekko bandhūtipi paṭibandhu. Niccasannissitatṭhenapi sattānaṃ taṇhāsamo bandhu nāma natthi. Ārammaṇānaṃ asanato āsā. Ajjhottharaṇato ceva tittim anugantvāva paribhuñjanato cāti attho. Āsīsanavasena āsīsanā. Āsīsitassa bhāvo āsīsitattaṃ.

Idāni tassā pavattiṭṭhānaṃ dassetuṃ “rūpāsā”tiādi vuttaṃ. Tattha āsīsanavasena āsāti āsāya atthaṃ gahetvā rūpe āsā rūpāsā. Evaṃ navapi padāni veditabbāni. Ettha ca purimāni pañca pañcakāmaguṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena chaṭṭhaṃ. Taṃ visesato pabbajitānaṃ, tato parāni tīṇi atittiyavattuvasena gahatṭhānaṃ. Na hi tesam dhanaputtajīvitehi aññaṃ piyātaraṃ atthi. “Idaṃ mayhaṃ, idaṃ mayha”nti vā “asukena me idaṃ dinnaṃ, idaṃ dinna”nti vā evaṃ satte jappāpetīti jappā. Parato dve padāni upasaggena vaḍḍhitāni, tato paraṃ aññenākārena vibhajituṃ āradhattā puna “jappā”ti vuttaṃ. Jappanākāro jappanā. Jappitassa bhāvo jappitattaṃ. Punappunaṃ visaye lumpati ākaḍḍhatīti lolupo, lolupassa bhāvo loluppaṃ. Loluppanākāro loluppāyanā. Loluppasamaṅgino bhāvo loluppāyitattaṃ.

Pucchañjikatāti yāya taṇhāya lābhatṭhānesu pucchaṃ cālayamānā sunakhā viya kampamānā vicaranti, taṃ tassā kampanataṇhāya nāmaṃ. Sādhū manāpamanāpe visaye kāmetīti sādhuḥkāmo, tassa bhāvo sādhuḥkamyatā. Mātāmātucchātīādiḥ ayuttaṭṭhāne rāgoti adhammarāgo. Yuttaṭṭhānepi balavā hutvā uppanno lobho visamalobho. “Rāgo visama”ntiādivacanato vā yuttaṭṭhāne vā ayuttaṭṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammatṭhena adhammarāgo. Visamatṭhena visamalobhoti veditabbo. Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena nikanti. Nikāmanākāro nikāmanā. Patthayanavasena patthanā. Pihāyanavasena pihanā. Suṭṭhu patthanā sampatthanā. Pañcasu kāmaguṇesu taṇhā kāmataṇhā. Rūpārūpabhavesu taṇhā bhavataṇhā. Ucchedasaṅkhāte vibhave taṇhā vibhavataṇhā. Suddhe rūpabhavasmiṃyeva taṇhā rūpataṇhā. Arūpabhava taṇhā arūpataṇhā. Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo, nirodhe taṇhā nirodhataṇhā. Rūpe taṇhā rūpataṇhā. Sadde taṇhā saddataṇhā. Gandhataṇhādīsupi eseṇa nayo. Oghādayo vuttatthāva.

Kusaladhamme āvaratīti āvaraṇaṃ. Chādanavasena chadanaṃ. Satte vaṭṭasmiṃ bandhatīti bandhanaṃ. Cittaṃ upahantvā kilissati saṃkiliṭṭhaṃ karotīti upakkilesa. Thāmagataṭṭhena anu anu setīti anusayo. Uppajjamānaṃ cittaṃ pariyuṭṭhātīti pariyuṭṭhānaṃ, uppajjituṃ apadānena kusalaṇṇaṃ gaṇhātīti attho. “Corā magge pariyuṭṭhiṃsu, dhuttā magge pariyuṭṭhiṃsū”tiādīsū hi maggaṃ gaṇhiṃsūti attho. Evamidhāpi gahaṇatṭhena pariyuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti latā. “Latā uppajja tiṭṭhatī”ti āgataṭṭhānepi ayaṃ taṇhā latāti vuttā. Vividhāni vatthūni icchatīti vevicchaṃ. Vaṭṭadukkhassa mūlanti dukkhamūlaṃ. Tasseva dukkhassa nidānanti dukkhanidānaṃ. Taṃ dukkhaṃ ito pabhavatīti dukkhappabhavo. Bandhanaṭṭhena pāso viyāti pāso, mārassa pāso mārappāso. Duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ viyāti baḷisaṃ, mārassa baḷisaṃ mārabaḷisaṃ. Taṇhābhibhūtā mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesam upari māro vasaṃ vattetīti iminā pariyāyena mārassa visayoti māraṇīyayo. Sandanaṭṭhena taṇhāva nadi taṇhānadī. Ajjhottharaṇatṭhena taṇhāva jālaṃ taṇhājālaṃ. Yathā sunakhā gaddūlabaddhā yadicchakaṃ niyyanti, evaṃ taṇhābaddhā sattāti daḷhaḥbandhanaṭṭhena gaddūlaṃ viyāti gaddūlaṃ, taṇhāva gaddūlaṃ taṇhāgaddūlaṃ. Duppūraṇatṭhena taṇhāva samuddo taṇhāsamuddo.

Abhijjhāyanatthēna abhijjhā. Lubbhanti etena, sayam vā lubbhati,
lubbhanamattameva vā tanti lobho. Sampayuttakānaṃ akusalānaṃ patitthattēna
mūlaṃ.

Visattikātīti visattikā iti. Kenattēthenāti kena sabhāvena. Visatāti vitthaṭṭā rūpādīsu.
Visālāti vipulā. Visaṭāti tebhūmakabyāpakavasena visaṭā. Purimavacanameva
takārassa ṭakāraṃ katvā byañjanavibhāgaṃ katvā vuttaṃ. Visakkatīti parisappati
sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāliyamānopi sahati. Osakkaṇaṃ
vipphandaṇaṃ vā “visakkana”ntipi vadanti. “Kusalākusalānaṃ patī”ti keci
vaṇṇayanti. Visaṃharatīti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi
nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṅkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ,
taṃ harati, vahaṭīti attho. Visaṃvādikāti aniccādiṃ niccādito gaṇhantī visaṃvādikā
hoti. Dukkhanibbattaṃ kammaṃsa hetubhāvato visaṃvādikā, visaṃ vā
dukkhadukkhaḍḍibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti visaṃvādikā. Dukkhasamudayaṭṭā visaṃ
phalaṃ etissāti visaphalā. Yāya taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na
amatassāti sā “visaparibhogā”ti vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi
veditabbā.

Tassā visayaṃ dassetukāmo “visālā vā pana sā taṇhā rūpe”tiādimāha. Tattha visālā
vā panāti mahantī eva taṇhāyanatthēna taṇhā, rūpādayo pañca
pañcakāmaguṇikarāgavasena vuttā. Kule gaṇetiādīni ekādasa padāni
loluppādavasena vuttāni. Kāmadhātuttiko kammavaṭṭavasena vibhatto,
kāmaabhavattiko vipākavaṭṭavasena vibhatto, saññābhavattiko saññāvasena vibhatto,
ekavokārabhavattiko khandhavasena vibhatto. Atītattiko kālavasena, diṭṭhacatuṃ
ārammaṇavasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissattanijjīvasena
vibhattoti nātappaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepena atthadīpanā vibhāvanā ca -

“Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito
paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha
pariyāpannā khandhadhātuāyatanā rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, ayaṃ
vuccati kāmadhātu”.

“Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito
akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā
samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetāsikā
dhammā, ayaṃ vuccati rūpadhātu”.

“Tattha katamā arūpadhātu? Heṭṭhato ākāśānañcāyatanupage deve pariyaṇtaṃ
karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare
etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā
diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetāsikā dhammā, ayaṃ vuccati arūpadhātū”ti.
Atthakathāyaṃ pana “kāmadhātūti kāmaabhavo, pañcakkhandhā labbhanti.
Rūpadhātūti rūpaabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. Arūpadhātūti arūpaabhavo, cattāro
khandhā labbhanti”ti vuttaṃ.

Atha vā kāmarāgasāṅkhātēna kāmena yuttā dhātu kāmadhātu, kāmasāṅkhātā vā
dhātu kāmadhātu. Kāmaṃ pahāya rūpeṇa yuttā dhātu rūpadhātu, rūpasāṅkhātā vā
dhātu rūpadhātu. Kāmañca rūpañca pahāya arūpeṇa yuttā dhātu arūpadhātu,
arūpasāṅkhātā vā dhātu arūpadhātu. Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā.
Bhavantīti hi bhavāti vuccanti. Saññāya yutto bhavo, saññāvatāṃ vā bhavo, saññā vā
ettha bhavo atthīti saññābhavo. So kāmaabhavo ca asaññābhavamutto rūpaabhavo ca

nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti.

Na saññābhavo asaññābhavo, so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattena sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo nevasaññānāsaññābhavo. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññānāsaññā asmiṃ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, eko vā vokāro, assa bhavassāti ekavokārabhavo, so asaññābhavova. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassāti catuvokārabhavo, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassāti pañcavokārabhavo, so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. Atītattiko heṭṭhā vuttanayova. Diṭṭhanti catusamuṭṭhānikam rūpārammaṇam. Sutanti dvisamuṭṭhānikam saddārammaṇam. Mutanti phusitvā gahetabbāni catusamuṭṭhānikāni gandharasaphoṭṭhabbārammaṇāni. Viññātabbām nāma manasā jānitabbām dhammārammaṇam. Tesu diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu. Visaṭṭā vitthatāti mahantā patthaṭṭā.

Apāyaloketi vaḍḍhisāṅkhātassa ayassa abhāvena apāyo, tasmim apāyaloke. Khandhaloketi rāsaṭṭhena rūpādayo pañcakkhandhā eva loko. Dhātuloketi suññataṭṭhena cakkhudhātuādayo aṭṭhārasa dhātuyo eva loko. Āyatanaloketi āyatanādīhi kāraṇehi dvādasāyatanāni eva loko. Sabbepi lujjanapalujjanaṭṭhena loko, vuttappakāre loka visaṭṭā vitthatāti visattikā. Satoti saratīti sato, puggalena sati vuttā.

Tattha saraṇalakkhaṇā sati. Saranti tāya, sayam vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati. Sā panesā apilāpanalakkhaṇā, asammosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe daḷhapatiṭṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādīnam rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

Tassā pavattiṭṭhānam dassento “kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānam bhāvento sato”tiādinā nayena catubbidham satipaṭṭhānamāha. Tattha kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānam kesādīnañca dhammānam samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya “kāyo”ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evam kucchitānam āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānam so āyotipi kāyo. Āyoti uppattideso. Tatrāyam vacanattho - āyanti tatoti āyo. Ke āyantīti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānam kesādīnam āyoti kāyo.

Kāyānupassanāti kāyassa anupassanā, kāyam vā anupassanā, “kāye”ti ca vatvāpi puna “kāyānupassanā”ti dutiyam kāyaggahaṇam asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanattham katanti veditabbam.

Tena na kāye vedanānupassanā cittadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanāyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmim kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānam dassitam hoti, tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassanā, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassanā. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimuttaekadhammānupassanā, atha kho rathasambhārānupassakassa viya aṅgapaccāṅgasamūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa viya kesalomādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhujanakassa viya rittamuṭṭhiviniveṭhakassa viya ca bhūtopādāyasamūhānupassanāyevāti

samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā -

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassanāyeva, na aññadhammānupassanā. Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassanā hoti, na evaṃ aniccadukkhānattāsūbhābhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhattasūbhābhāvānupassanā, atha kho kāyānupassanā aniccadukkhānattāsūbhākārasamūhānupassanāyevāti vuttaṃ hoti.

Atha vā yvāyaṃ mahāsatiṭṭhāne “idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā...pe...so satova assasatī”tiādinaṃ nayena assāsapassāsādicuṇṇikajātaatṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca paṭisambhidāyaṃ satiṭṭhānakathāyaṃ “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati. Āpokāyaṃ. Tejokāyaṃ. Vāyokāyaṃ. Kesakāyaṃ. Lomakāyaṃ. Chavikāyaṃ. Cammakāyaṃ. Maṃsakāyaṃ. Ruhirakāyaṃ. Nhārukāyaṃ. Atṭhikāyaṃ. Atṭhimiñjakāya”nti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassanāti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye “aha”nti vā “mama”nti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci anupassanato tassa tasseeva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādisamūhasaṅkhātākāyānupassanāti evamattho daṭṭhabbo. Api ca “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”tiādinaṃ anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassanāti evampi attho daṭṭhabbo. Ayaṃ pana catusatiṭṭhānasādhāraṇo attho.

Satiṭṭhānanti tayo satiṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ, bhikkhave, satiṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desissāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha...pe... ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo”tiādīsu hi satigocarō “satiṭṭhāna”nti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā”tiādīsupi. Tassattho - patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ satiṭṭhānaṃ, padhānaṭṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satiṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhānaassaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satiṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsītumarahatī”ti ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satiṭṭhāna”nti vuttā. Tassattho - paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā, satiyā paṭṭhānaṃ satiṭṭhānanti. “Cattāro satiṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṅge paripūrentī”tiādīsu pana satiyeva “satiṭṭhāna”nti vuccati. Tassattho - patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānanti satiṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satiṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetāṃ. Taṃ satiṭṭhānaṃ.

Bhāventoti vaḍḍhento. Ettha ca yaṃ tidhā paṭipānnesu sāvakesu satthuno paṭighānūnayaṇivattatā “satipaṭṭhāna”nti vuttaṃ, taṃ iminā suttēna gaḥetabbāṃ. Vuttañṇetaṃ bhagavatā -

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsītumarahatī”ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakanāṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya “idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā”ti. Tassa sāvakā na sūssūsanti, na soṭaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vakkamma ca satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo...pe... maraḥati.

“Puna capamaṃ, bhikkhave, satthā...pe... idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sūssūsanti...pe... vattanti. Ekacce sāvakā sūssūsanti...pe... na ca vakkamma satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamaṇo hoti, na ca attamaṇataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamaṇatā ca attamaṇatā ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ...pe...

“Puna capamaṃ...pe... idaṃ vo sukhāyāti. Tassa sāvakā sūssūsanti...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamaṇo ceva hoti, attamaṇatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiya”nti.

Evamaṃ paṭighānūnayeḥi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitasatitāya tadubhayaṃ vītivattatā “satipaṭṭhāna”nti vuttā. Buddhānameva kira niccaṃ upaṭṭhitasatitā hoti, na paccekabuddhādīnanti.

Vedanāsu vedanānupassanātiādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva yathāyogaṃ yojetvā veditabbāṃ. Ayampi sādharmaṇattho. Sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu viṣuṃ viṣuṃ aniccādito ekekaṇvedanānupassanā. Sarāgādike soḷasappabhede citte viṣuṃ viṣuṃ aniccādito ekekacittānupassanā. Kāyavedanācittāni ṭhapetvā sesatebhūmakadhammesu viṣuṃ viṣuṃ aniccādito ekekadhammānupassanā satipaṭṭhānasuttante vuttanayena nīvaraṇādīdhammānupassanāti. Ettha ca kāyeti ekavacanaṃ, sarīrassa ekattā. Citteti ekavacanaṃ, cittassa sabhāvaḥbhedābhāvato jātiggaḥḥena katanti veditabbāṃ. Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathānupassanto vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanāti veditabbā. Kathaṃ vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā. Yathāha -

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammaddaso bhikkhu, parijānāti vedanā”ti.

Sabbā eva cetā dukkhatopi anupassitabbā. Vuttañṇetaṃ “yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmī”ti. Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā, vipariṇāmadukkhā. Dukkhaṃ vedanā ṭhitudukkhā, vipariṇāmasukhā. Adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā, aññāṇadukkhā”ti. Api ca aniccādisattavipassanāvasenāpi anupassitabbā. Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhīpatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ

aniccādisattānupassanānaṃ sarāgādisoḷasabhedānañca vasena anupassitabbāṃ.
Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa
aniccādisattānupassanānaṃ santāsantādīnañca vasena anupassitabbā.

Ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittaṇa kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti, lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēveva labbhantīti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.

Vedanaṃ pariggaṇhitvā cittaṃ pariggaṇhitvā dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma, evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati, kāye pana “subha”nti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya “sukha”nti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte “nicca”nti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu “attā”ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukkasādhakaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ “lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēveva labbhantī”ti.

Puna upakāravasena ca aparihīnavasena ca guṇavasena ca apare tayo catukkā vuttā. Tattha asatiparivajjanāyāti na sati asati, sati ettha natthīti vā asati, muṭṭhasatiyā etaṃ adhivacanaṃ. Parivajjanāyāti samantato vajjanena. Bhattanikkhittakākasadise hi muṭṭhasatipuggale parivajjanena upaṭṭhitasatipuggalasevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca sati uppajjati. Satikaraṇīyānaṃ dhammānanti satiyā kātabbānaṃ dhammānaṃ. Katattāti katabhāvena. Catunnaṃ maggānaṃ katattā, bhāvitattāti attho. Satiparibandhānaṃ dhammānaṃ hatattāti kāmaccchandādīnaṃ nāsitabhāvena. Satinimittānaṃ dhammānaṃ asamuṭṭhattāti satiyā kāraṇānaṃ kāyādiārammaṇānaṃ anaṭṭhabhāvena.

Satiyā samannāgatattāti satiyā sammā āgatattā aparihīnattā ca. Vasiṭattāti vasibhāvappattena. Pāguññatāyāti paṇuabhāvena. Apaccorohaṇatāyāti anivattanabhāvena apaccosakkanabhāvena.

Sattattāti sabhāvena vijjāmānattā. Santattāti nibbutasabhāvattā. Samitattāti kilesānaṃ vūpasamitabhāvattā. Santadhammasamannāgatattāti sappurisadhammehi aparihīnattā. Buddhānussatiādayo heṭṭhā vuttanayā eva. Saraṇakavasena sati, idaṃ satiyā sabhāvapadaṃ. Punappunaṃ saraṇato anussaraṇavasena anussati. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena paṭissati. Upasaggavasena vā vaḍḍhitamattameva. Saraṇākāro saraṇatā. Yasmā pana saraṇatāti tiṇṇaṃ saraṇānampi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satiggahaṇaṃ kataṃ. Satisaṅkhātā saraṇatāti ayañhettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato dhāraṇatā. Anupavisanaṅkhātēna ogāhanatṭhena apilāpanabhāvo apilāpanatā. Yathā hi uḍake lābukaṭṭhādīni palavanti, na anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati.

Ārammaṇaṇhi esā anupavisati, tasmā “apilāpanatā”ti vuttā. Cirakatacirabhāsitanam na sammussanabhāvato asammussanatā. Upaṭṭhānalakkhaṇe jotanalakkhaṇe ca indaṭṭham kāretīti indriyaṃ, satsaṅkhātāṃ indriyaṃ satindriyaṃ. Pamāde na kampatīti satibalaṃ. Yāthāvasati niyyānasati kusalasatīti sammāsati. Bujjhanakassa aṅgoti bojjhaṅgo, pasaṭṭho sundaro vā bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo satisambojjhaṅgo.

Ekāyanamaggoti ekamaggo, ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchatīti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassāti seṭṭhassa. Sabbasattānaṃ seṭṭhova bhagavā, tasmā “bhagavato”ti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”tiādi. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayano ekāyano. Imasmiṃyeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti. Desanābhedyeva heso, atthato pana ekova. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pabbabhāge nānāmukhabhāvanāyena pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā sahampati -

“Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha”nti.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānaṃ gamanaṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇīyaṭṭhena ca. Upetoti āsannaṃ gato. Samupetoti tato āsannataraṃ gato. Ubhayenapi satiyā aparihīnoti attho. Upagatoti upagantvā ṭhito. Samupagatoti sampayutto hutvā ṭhito. “Upāgato samupāgato”tipi pāḷi. Ubhayenāpi satisamīpaṃ āgatoti attho. Upapannoti aviyoḡāpanno. Samupapannoti paripuṇṇo. Samannāgatoti avikalo vijjamaṇo. “Upeto samupetoti dvīhi padehi pavattaṃ kathitaṃ. Upagato samupagatoti dvīhi padehi paṭivedho. Upapanno samupapanno samannāgatoti tīhi padehi paṭilābho kathito”ti evameke vaṇṇayanti.

Loke vā sā visattikāti yā esā anekappakārena vuttā visattikā, sā khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavattatīti attho. Loke vā taṃ visattikanti khandhaloke eva pavattaṃ etaṃ visattikasaṅkhātāṃ taṇhaṃ. Tarati kāme parivajjento. Uttarati kilese pajahanto. Patarati tesāṃ paṭiṭṭhāhetuṃ chindanto. Samatikkamati saṃsāraṃ atikkamanto. Vītivattati paṭisandhiabhabbuppattikaṃ karonto. Atha vā tarati uttarati kāyānupassanena. Patarati vedanānupassanena. Samatikkamati cittānupassanena. Atha vā tarati sīlena. Uttarati samādhinā. Patarati vipassanāya. Samatikkamati maggena. Vītivattati phalenāti evamādinā yojetabbaṃ.

4. Catutthagāthāya ayaṃ saṅkhepattho - yo ekaṃ sālikhettādikhettaṃ vā gharavatthādivatthū vā kahāpaṇasaṅkhātāṃ hiraṇṇaṃ vā goassādibhedam gavāssaṃ vā antojātādidāse vā bhatakādikammakare vā itthisaññitā thiyo vā ñātibandhavādibandhū vā aññe vā manāpiyarūpādike puthukāme anugijjhatīti. Sālikkhettanti yattha sāliyo viruhanti. Vīhikkhettādīsūpi ese va nayo. Vīhīti avasesavīhaya. Modayatīti muggo. Gharavatthuntī gharapatiṭṭhāpanattham

katākatabhūmibhāgo. Koṭṭhakavatthādīsupi eseṇa nayo. Koṭṭhakoti dvārakoṭṭhādi.
Pureti gharassa purato. Pacchāti gharassa pacchato. Ettha āraṃenti cittaṃ tosentīti
āraṃo, pupphenapi phalenapi chāyāyapi dakenapi ramantīti attho.

Pasukādayoti eḷakādayo. Antojātakoti antogharadāsiyā kucchimhi jāto.
Dhanakkītakoti dhanena kīṇitvā parivattetvā gahito. Sāmaṃ vāti sayamaṃ vā.
Dāsabyanti dāsassa bhāvo dāsabyamaṃ, taṃ dāsabyamaṃ. Upeṭīti upagacchati. Akāmakō
vāti attano aruciyaṃ vā karamarāṇito.

Te cattāro punapi dassetuṃ “āmāya dāsāpi bhavanti heke”ti āha. Āmāya dāsāti
antojātaḍḍasā. “Yattha dāso āmajāto tṭhito thullāni gacchati”ti etthāpi eteva vuttā.
Dhanena kīṭāti dhanadāsā. Sāmañca eketi sayamaṃ dāsā. Bhayāpaṇunnāti akāmaḍḍasā.
Bhayena paṇunnā khipitā.

Bhatakāti bhatiyaṃ jīvanakā. Kasikammādikammaṃ karontīti kammakarā. Upajīvinoti
sammantaṇḍinā upagantvā nissayamaṃ katvā jīvantīti upajīvino.

Itthīti thiyati etissaṃ gabbhoti itthī. Pariggahoti sahāyī sassāmikā.
Mātāpitibandhavāpi ñātibandhu. Sagotto gottabandhu. Ekācariyakule vā
ekajātimantaṃ vā uggahitamanto mantabandhu. Dhanusippādisaddhiṃ uggahitako
sippabandhu. “Mittabandhavātipi bandhū”ti katthaci potthake pāṭho dissati.

Gijjhatīti kilesakāmena pattheti. Anugijjhatīti anu anu gijjhati punappunaṃ pattheti.
Paligijjhatīti samantato pattheti. Palibajjhatīti visesena pattheti. “Oḷārikattena
nimittaggāhavasena gijjhati, anugijjhati, anubyañjanaggāhavasena paligijjhati,
palibajjhati”ti evameke vaṇṇayanti.

5. Pañcamagāthāyamaṃ ayaṃ saṅkhepattho - taṃ puggalaṃ abalakhyā kilesā balīyanti
sahanti maddanti. Saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā
balīyanti, abalattā balīyantīti attho. Atha vā taṃ kāmagiddhaṃ kāmarattaṃ
kāmapariyesantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā, kāyaduccaritādayo ca
apākaṭaparissayā maddanti. Tato apākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ
jātiādidukkhaṃ bhinnaṃ nāvaṃ udakaṃ viya anveti.

Abalāti natthi etesaṃ balanti abalā, balavirahitā. Dubbalāti mandapayogābalena
kattabbakiccavirahitā. Appabalāti appaṃ parittaṃ etesaṃ balanti appabalā, yujjhituṃ
asamatthā. Appathāmakāti appo paritto thāmo etesaṃ vāyāmo ussāhoti
appathāmakā. Hīnā nihīnā payogahīnena. Omakā thāmahīnena. Lāmakā
paccayahīnena. Chatukkā ajjhāsayahīnena. Parittā pattihīnena. Sahantīti maddanti
ghaṭṭanaṃ uppādentī. Parisahantīti sabbato maddanti. Abhibhavanti aparāparaṃ
uppattivasena. Ajjhottharanti punappunaṃ uppattivasena. Pariyādiyanti sussosetvā
tṭhānena. Maddanti kusaluppattinivāraṇena.

Saddhābalanti saddahanti etāya, sayamaṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti
saddhā. Sā saddahanalakkaṇā, okappanalakkaṇā vā, sampasādanarasā
udakappasādakamaṇi viya. Pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya.
Akālusiyaṃ paccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā. Saddheyyavatthupadaṭṭhānā,
sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā. Sā hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā. Asaddhiye na
kampatīti saddhābalaṃ. Vīriyabalanti vīrassa bhāvo vīriyamaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ
vīriyamaṃ, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyamaṃ. Taṃ
panetaṃ upatthambhanalakkaṇaṃ paggaṇalakkaṇaṃ vīriyamaṃ, sahaṇatānaṃ
upatthambhanarasamaṃ, asaṃsīdanabhāvaṃ paccupaṭṭhānaṃ, “saṃviggo yoniso

padahatī”ti vacanato samvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlanti daṭṭhabbaṃ. Kosajje na kampaṭīti vīriyabalaṃ. Satiyā lakkhaṇādīni vuttāneva.

Muṭṭhassacce na kampaṭīti satibalaṃ. Sahajātāni sammā ādhīyati ṭhapetīti samādhī. So pāmokkhalakkhaṇo avikkhepalakkhaṇo vā, sahajātānaṃ dhammānaṃ ārammaṇe sampiṇḍanaraso nhāniyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno, ñāṇapaccupaṭṭhāno vā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”ti hi vuttaṃ. Visesato sukhapadaṭṭhāno nivāte padīpacīnaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhitīti daṭṭhabbo. Uddhacce na kampaṭīti samādhibalaṃ. Pajānātīti paññā. Kiṃ pajānāti? “Idaṃ dukkha”ntiādīnā nayena ariyasaccāni. Sā yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusalissāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya. Avijjāya na kampaṭīti paññābalaṃ. Hiribalaṃ ottappabalanti ahiṛike na kampaṭīti hiribalaṃ. Anottappe na kampaṭīti ottappabalaṃ. Ayaṃ ubhayavasena atthavaṇṇanā hoti. Kāyaduccaritādīhi hiriyatīti hirī, lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Tehi eva ottappaṭīti ottappaṃ, pāpato ubbegassetāṃ adhivacanaṃ.

Tesaṃ nānākaraṇadīpanatthaṃ - “samuṭṭhānaṃ adhipati, lajjādilakkhaṇena cā”ti imaṃ mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ vitthārakathā vuttā - ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma. Attādhīpati hirī nāma, lokādhīpati ottappaṃ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī nāma, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ nāma. Sappatissavalakkhaṇā hirī nāma, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti - jātiṃ paccavekkhitvā, vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ idaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ dubbalaṃ jātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ. Mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma hoti. Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi -

“Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā;
Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasi”ti. -

Evaṃ paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappena pāpakammaṃ na karoti, evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Katham attādhipati hirī nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakam katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutaṅgadharassa na yuttam pāpakammaṃ kātu”nti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hirī nāma hoti. Tenāha bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti.

Katham lokādhipati ottappaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakam katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāha -

“Mahā kho panāyaṃ lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti. Tepi maṃ evaṃ jāneyyūṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. Devatāpi kho santi iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti. Tāpi maṃ evaṃ jāneyyūṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. So iti paṭisañcikkhati ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asamuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekagga’nti. So lokaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti.

Evaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma hoti. “Lajjāsabhāvasaṅṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṅṭhitaṃ ottappa”nti ettha pana lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅṭhitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅṭhitaṃ ottappaṃ. Tadubhayampi pāpaparivajjane pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhaveyya hīlito, evameva ajjhattaṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpakammaṃ na karoti. Ekacco apāyabhayaabhīto hutvā pāpakammaṃ na karoti.

Tatridaṃ opammaṃ - yathā hi dvīsu ayoguleṣu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tattha paṇḍito sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayena. Tattha sītalassa gūthamakkhanajigucchāya agaṇhanaṃ viya ajjhattaṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpassa akaraṇaṃ, uṇhassa dāhabhayena agaṇhanaṃ viya apāyabhayaṃ pāpassa akaraṇaṃ veditabbaṃ.

“Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappa”nti idampi dvayaṃ pāpaparivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇaṃ hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti catūhākārehi vajjabhīrukabhāvaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhaṇādīni ceva attānuvādabhayaḍāni ca vitthāretvā kathetabbāni. Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ balaṃ yassa puggalassa natthi, te kilesā taṃ puggalaṃ sahanti...pe... pariyādiyanti maddantīti.

Dve parissayāti pākaṭāpākaṭavasena dve eva upaddavā, na ekaṃ, na tīṇi. Te vibhāgato dassetuṃ “katame pākaṭaparissayā”tiādimāha. Tattha kokāti kekā. Ayameva vā pāṭho. Corāti coriyakammehi yuttā. Māṇavāti sāhasikakammehi yuttā. Katakammāti sandhicchedādikatacorikakammā. Akatakammāti taṃ kammaṃ kātuṃ

nikkhamtā. Ettha assūti bhavēyyunti attho. Cakkhurogoti cakkhusmiṃ uppannarogo, rujaṭīti rogo. Cakkhurogotiādayo vatthuvaseṇa veditabbā. Nibbattitapasādānañhi rogo nāma natthi. Kaṇṇarogoti bahikaṇṇarogo. Mukharogoti mukhe uppannarogo. Dantarogoti dantasūlaṃ. Kāsoti khayarogo. Sāsoti svāso uggārarogo. Pināsoti bahināsikāya rogo. Dāhoti abbhantare uppajjanako uṇho. Mucchāti sativissajjanakā. Pakkhandikāti lohitapakkhandikā atisāro. Sūlāti āmasūlā kucchivāto. Visūcīkāti mahanto virecanako. Kilāsoti sabalo. Sosoti sukkhanako sosabyādhi. Apamāroti amanussaggāho veriyakkhābādho. Daddūti daddupīlakā. Kaṇḍūti khuddakapīlakā. Kacchūti mahākacchu. Rakhasāti nakhehi vilikhitaṭṭhāne rogo. “Nakhasā”tipi pāḷi. Vitacchīkāti hatthatalapādatalesu hīraṃ hīraṃ katvā phāleno uppajjanakarogo. Lohitapittanti soṇitapittam, rattapittanti vuttam hoti. Madhumehoti sarīrabbhantare ukkaṭṭharogo. Vuttañhetam “api ca madhumeho ābādho ukkaṭṭho”ti.

Aṃsāti arisarogo. Pīlakāti lohitapīlakā. Bhagam dālayatīti bhagandalā, vaccamaggam phāletīti attho. Pittasamuṭṭhānāti pittena samuṭṭhānam uppatti etesanti pittasamuṭṭhānā. Te kira dvattiṃsa honti. Semhasamuṭṭhānādīsupi eseṇa nayo. Sannipātikāti vātapittasemhānam sannipātena ekībhāveṇa uppannā. Ābādhaṭṭhena ābādha. Utupariṇāmajāti utupariṇāmena. Accuṇhāti sītena uppajjanakarogā. Visamaparihārajāti atīṭṭhānanisajjādīnā visamaparihāreṇa jātā. Opakkamīkāti vadhabandhanādīnā upakkamena jātā. Kammavipākajāti balavakammavipākāsambhūtā. Sītam uṇham...pe... samphassoti ime pākāṭā eva. Iti vāti evam vā. Ime vuccantīti nigamento āha.

Katame paṭicchannaparissayāti apākāṭā acchāditaupaddavā katameti pucchati. Tattha kāyaduccaritanti pāṇātipātaadinādānamicchācārācetanā veditabbā. Vacīduccaritanti musāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā. Manoduccaritanti abhijjhābyāpādamicchādīṭṭhiyo veditabbā. Kāye pavattam, kāyato vā pavattam, duṭṭhu caritam, kilesapūṭikattā vā duṭṭhu caritanti kāyaduccaritam. Vacīmanoduccaritesupi eseṇa nayo.

Kāmiyantīti kāmā, pañca kāmaguṇā. Kāmesu chando kāmaccando. Kāmayatīti vā kāmo, kāmo eva chando, kāmaccando na kattukamyatāchando, na dhammacchando vā. Kāmataṇhāva evaṇnāmikā. Kusaladhamme nīvaratīti nīvaraṇam, kāmaccando eva nīvaraṇam kāmaccandanīvaraṇam. Evam sesesupi. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvam upagacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihitasukhādīnīti vā byāpādo. Thīnanatā thīnam. Middhanatā middham, anussāhasamhananatā asattivighātātā cāti attho. Thīnañca middhañca thīnamiddham. Tattha thīnam anussāhanalakkhaṇam, vīriyavinodanarasam, saṃsīdanapaccupaṭṭhānam. Middham akammaññatālakkhaṇam, onahanarasam, līnabhāvapaccupaṭṭhānam, pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānam vā. Ubhayampi aratitandīvijambhitādīsū ayonisomanasikārapadaṭṭhānanti.

Uddhatassa bhāvo uddhaccaṃ. Tam avūpasamalakkhaṇam vātābhīghātacalajalam viya, anavaṭṭhānarakasam vātābhīghātacaladhajapaṭākam viya, bhantattapaccupaṭṭhānam pāsāṇābhīghātasamuddhatabhasmam viya, cetaso avūpasamo ayonisomanasikārapadaṭṭhānam. Cittavikkhepoti daṭṭhabbam. Kucchitam kataṃ kukatam, tassa bhāvo kukkucam. Tam pacchānutāpalakkhaṇam, katākātānusocanarakasam, vipparisārapaccupaṭṭhānam, katākātapadaṭṭhānam dāsabyam viya daṭṭhabbam. Uddhaccañca kukkucañca uddhaccakukkucam. Vigatā

cikicchāti vicikicchā, sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti vicikicchā, sā saṃsayalakkhaṇā, saṃsappanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekasaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā. Paṭipattiantarāyakarāti daṭṭhabbā.

Rajjanalakkhaṇo rāgo. Dussanalakkhaṇo doso. Muihanalakkhaṇo moho. Kujjanalakkhaṇo kodho, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo upanāho, veraappaṭṭinissajjanaraso, kodhānubandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttañcetam “pubbakālam kodho, aparakālam upanāho”tiādi.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo makkho. Tesam vināsanaraso, tadacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo paḷāso, paraguṇehi attano guṇānam samīkaraṇaraso, paresam guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhīyanalakkhaṇā issā, tassa akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇam macchariyam, attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvam akkhamanarasam, saṅkocanapaccupaṭṭhānam.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā māyā, tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇam sāṭheyyam, tesam samudāharaṇarasam, sarīrākārehipi tesam vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānam.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo thambho, appatissavavuttiraso, amaddavapaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo sārambho, vipaccanīkatāraso, agāravapaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo māno, ahaṃkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhunṇatilakkhaṇo atimāno, ativiya ahaṃkāraraso, accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo mado, madaggahaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittassa vossaggalakkhaṇo pamādo, vossaggānuppadanaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhānoti evam imesam dhammānam lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana “tattha katamo kodho”tiādinā vibhaṅge vuttanayeneva veditabbo.

Visesato cettha āmisagiddho attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakim uppanno kodho kodhoyeva. Taduttari upanāho. So evam kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇam makkheti “ahampi tādiso”ti ca yugaggāham gaṇhāti. Ayamassa makkho ca palāso ca, so evam makkhī palāsī tassa lābhasakkārādīsu “kim imassa iminā”ti issati padussati, ayamassa issā. Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvam na sahati, idamassa maccheram. Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa māyā. Asantepi guṇe pakāseti, idamassa sāṭheyyam. So evam paṭipanno sace pana yathādhippāyam lābham labhati, tena thaddho hoti amuducitto “na idam evam kātappa”nti ovaditum asakkuṇeyyo, ayamassa thambho. Sace pana nam koci kiñci vadati “na idam evam kātappa”nti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭīkamukho “ko me tva”nti pasayhabhāṇī, ayamassa sārambho. Tato thambhena “ahameva seyyo”ti attānam maññanto mānī hoti. Sārambhena “ke ime”ti pare atimaññanto atimānī, ayamassa māno ca atimāno ca. So tehi mānātimānehi jātimaḍādiānekarūpaṃ madam janeti, matto samāno

kāmaguṇādibhedeṣu vatthūsu pamajjati, ayamassa mado ca pamādo cāti veditabbaṃ.

Sabbe kilesāti sabbepi akusalā dhammā. Upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca kilesā. Kilesapūṭikattā duccharitā. Kilesadarathakaraṇatṭhena darathā. Antoḍāhādikaraṇatṭhena pariḷāhā. Sadā tāpanatṭhena santāpā. Akosallasambhūtaṭṭhena abhisankharaṇatṭhena ca sabbe akusalābhisankhārā.

Kenaṭṭhenāti kena atthena. Abhibhavanāditividhaṃ atthaṃ dassetuṃ “parisahantīti parissayā”tiādimāha. Parisahantīti dukkhaṃ uppādentī abhibhavanti. Parihānāya saṃvattantīti kusalanāṃ dhammānaṃ pariccajanāya saṃvattanti. Tatrāsayaṭi tasmiṃ sarīre akusalā dhammā āsayanti nivasanti uppajjantīti attho. Te parissayaṭi kāyaduccharitādayo upaddavā. Kusalanāṃ dhammānaṃ antarāyāyāti upari vattabbānaṃ sammāpaṭipadādito kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ antaradhānāya adassanattāya saṃvattanti. Sammāpaṭipadāyāti sundarāya pasatṭhāya vā paṭipadāya, na micchāpaṭipadāya. Anulomapaṭipadāyāti aviruddhapaṭipadāya, na paṭilomapaṭipadāya. Apaccanīkaṭipadāyāti na paccanīkaṭipadāya, apaccatthikaṭipadāya. Anvatthapaṭipadāyāti atthaanugatāya paṭipadāya, uparūpari vaḍḍhitāya paṭipadāya. Yathā attho, tathā paṭipajjitabbāya paṭipadāyāti vuttaṃ hoti. “Attatthapaṭipadāyā”tipi pāḷi, taṃ na sundaraṃ. Dhammānudhammapaṭipadāyāti dhammo nāma navalokuttaradhammo. Anudhammo nāma vipassanādi. Tassa dhammassa anurūpā dhammapaṭipadā dhammānudhammapaṭipadā, tassā dhammānudhammapaṭipadāya.

Sīlesu paripūrikāritāyāti pātimokkhasīlesu pāripūriṃ katvā ṭhitatāya. Indriyesu guttadvāratāyāti “cakkhunā rūpaṃ disvā”tiādinā nayena vuttesu manacchaṭṭhesu indriyesu sugopitadvārabhāvassa. Bhojane mattaññutāyāti paṭiggahaṇādīsu pamāṇayuttatāya. Alaṃsāṭakādiṃ muñcivā mitabhojanatāya.

Jāgariyānuyogassāti “divasaṃ caṅkamaṇaṃ nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehī”ti evamādinā nayena pañca jāgaraṇadhamme anuyogassa. Satisampajaññassāti sabbakammaṭṭhānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakārakassa satisampajaññassa.

Satipaṭṭhānānanti ārammaṇesu okkantitvā pakkanditvā upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ, satīyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāyavedanācittadhammesu panassā asubhadukkhānīcānattākāragahaṇavasena subhasukhanīcattasaññāpahānakiccasāadhanavasena ca pavattito catudhā pabhedo hoti, tesāṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ.

Catunnaṃ sammappadhānānanti padahanti etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ sammappadhānaṃ, sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato, padhānañca hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato, padhānabhāvakaraṇato cāti sammappadhānaṃ, vīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Uppannuppannānaṃ anuppannuppannānañca catunnaṃ akusalakusalanāṃ pahānānupattiuppādaṭṭhitikiccasāadhanavasena pavattito panassa catudhā pabhedo hoti, tesāṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ.

Catunnaṃ iddhipādānanti ettha chandavīriyacittavīmaṃsāsu ekeko ijjatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi. Paṭhamena atthena iddhiyeva pādoti iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho.

Dutiyena atthena iddhiyā pādoti iddhipādo, pādoti patiṭṭhā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Tesāṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ.

Sattannaṃ bojjhaṅgānanti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Idaṃ vuttaṃ hoti, yā esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacapatīṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinives ādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā “bodhī”ti vuccati, bujjhatīti kilesasantānaniddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yo panesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “bodhī”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā”ti. Tesāṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ.

Ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti ariyoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni assāti aṭṭhaṅgiko. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya ca tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānaṃ maggati, kilese vā mārento gacchatīti maggo, tassa ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa bhāvanānuyogassa. Imesaṃ kusalānaṃ dhammānanti vuttappakārānaṃ lokiyalokuttarakusaladhammānaṃ. Antarāyāyāti lokuttarakusaladhammānaṃ antarāyāya antaradhānāya lokiyakusaladhammānaṃ pariccāgāya.

Tesu lokuttarakusaladhammānaṃ uppajjituṃ appadānaṭṭhena pariṣsayā nāma. Te hi uppajjitvā nirujjhamānā upaddavaṃ nāvahanti. Tattheteti tasmīṃ attabhāve ete. Pāpakāti lāmakā. Attabhāvasannissayāti attabhāvaṃ upanissāya ārammaṇaṃ katvā uppajjantīti attabhāvasannissayā. Daketi udake.

Vuttaṃ hetanti kathitañhi etaṃ. Sāntevāsikoti antevāsikasaṅkhātena kilesena saha vasatīti sāntevāsiko. Sācariyakoti samudācaraṇasaṅkhātena kilesena saha vasatīti sācariyako.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. Upari sotena saddaṃ sutvātiādīsupi eseṃ nayo. Uppajjantīti samudācaranti. Sarasaṅkappāti nānārammaṇe saṃsaraṇavasena uppannā parikappā. Saṃyojanīyāti ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasambandhanena saṃyojanānaṃ hitā. Tyassāti te pāpakā assa puggalassa. Anto vasantīti abbhantare citte nivasanti. Anvāsavantīti kilesasantānaṃ anugantvā bhusaṃ savanti anubandhanti. Te nanti taṃ puggalaṃ ete akusalā dhammā. Samudācarantīti sammā ācaranti pavattantīti attho.

Kilissanaṭṭhena malā. Sattuatthena amittā. Veriatthena sapattā. Hananaṭṭhena vadhakā. Paccāmittaṭṭhena paccatthikā. Atha vā malā sūriyassopakkilesavalāhakā viya. Amittā sūriyassa dhūmaṃ viya. Sapattā sūriyassa himaṃ viya. Vadhakā sūriyassa rajaṃ viya. Paccatthikā sūriyassa rāhu viya. “Malā suvaṇṇassa malaṃ viya cittappabhānāsakā. Amittā kāḷalohamaḷaṃ viya citte siniddhabhāvanāsakā, sapattā yuganaddhaṃ yujjhantā sapattā viya citte patiṭṭhitadhammadhamasakā. Vadhakā manussaghātakā viya dhammaghātakā. Paccatthikā rañña upagatassa vināso viya mokkhamaggassa paṭisedhakā”ti evameke vaṇṇayanti.

Anatthajanano ti na atthaṃ anatthaṃ, taṃ anatthaṃ uppādetīti anatthajanano. Ko so? Lobho. Cittappakopano ti cittassa pakopano calano, kusalaṃ nivāretvā cittaṃ rundhatīti attho. Bhayamantarato jātanti abbhantare attano citteyeva jātaṃ, anatthajanānādibhaya hetu. Taṃ jano nāvabujjhatīti taṃ bhayaṃ bālamahājano avagantvā otarivā na jānāti. Atthanti luddho puggalo lokiya lokuttaraatthaṃ na jānāti. Dhammanti tassa hetuṃ. Andhatamanti bahalandhakāraṃ. Yanti yasmā, yaṃ naraṃ vā. Sahateti abhibhavati.

Ajjhattanti sakasantāne. Uppajjamānā uppajjantīti pubbantato uddhaṃ uppajjamānā ahitāya uppajjanti dukkhāya. Tadubhayena aphāsuvihārāya. Ahitāyāti cetasikadukkhathāya. Dukkhaṃyāti kāyikadukkhathāya. Aphāsuvihārāyāti tadubhayena na sukhavīharathāya. Atha vā “uppajjamānā uppajjantīti bhavaṅgacalanato paṭṭhāya yāva voṭṭhabbanā, tāva uppajjamānā nāma. Voṭṭhabbanam pana patvā anivattanabhāvena uppajjanti nāmā”ti evameke vaṇṇayanti.

Tacasāraṃva samphalanti attano phalena nāsitaṃ tacasārasaṅkhātaṃ veḷu viya. Araṭīti kusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā. Ratīti pañcakāmaguṇe abhirati. Lomaḥṣoti kaṇṭakasadiṣo hutvā uddhaggaḷomo. Itonidānāti ayaṃ attabhāvo nidānaṃ paccayo etesanti itonidānā. Ito jāti ito attabhāvato jātā. Ito samuṭṭhāya manovitaṅkātī yathā dīghasuttakena pāde baddhaṃ kākaṃ kumārakā tassa suttassa pariyaṇtaṃ aṅguḷiṃ veṭhetvā ossajjanti, so dūraṃ gantvāpi puna tesam pādamūleyeva patati, evameva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpavitaṅkā cittaṃ ossajjanti.

“Sāntevāsiko”tiādikaṃ paṭṭhamasuttaṃ kilesena saha vāsaṃ sandhāya vuttaṃ. “Tayo me, bhikkhave, antarāmalā”tiādikaṃ dutiyaṃ kusala dhammamālīnakaraṇavasena atthānatthassa ajānana vasena ca. “Tayo kho, mahārāja, purisassa dhammā ajjhattaṃ uppajjamānā”tiādikaṃ tatiyaṃ attano nissayaghaṇa vasena. “Rāgo ca doso ca itonidānā”tiādikaṃ catutthaṃ kilesānaṃ paṭiṭṭhādaṇa vasena vuttanti nātābbaṃ.

Tato tato parissayatoti tamhā tamhā upaddavā. Taṃ puggalanti vuttappakāra kilesasamaṅgīpuggalaṃ. Dukkhaṃ anvetīti dukkhaṃ anu eti mātu pacchato khīrapivako viya. Anugacchatīti samīpaṃ gacchati coraghaṭako viya vajjhappattassa. Anvāyikaṃ hotīti sampattaṃ hoti dhammaganthikāya paricchedo viya. Jātidukkhaṃ jātisaddassa tāva aneke atthā paviditā. Yathā -

Bhavo kulaṃ nikāyo ca, sīlaṃ paññatti lakkhaṇaṃ;
Pasūti sandhi cevāti, jātiatthā paviditā.

Tathā hissa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”tiādīsu bhavo attho. “Akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenā”ti ettha kulaṃ. “Atthi, visāke, nigaṇṭhā nāma samaṇajātī”ti ettha nikāyo. “Yato haṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto nābhijānāmī”ti ettha ariyasīlaṃ. “Tiriya nāma tiṇajāti nābhīyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā aho sī”ti ettha paññatti. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti ettha saṅkhatalakkhaṇaṃ. “Sampatijāto, ānanda, bodhisatto”ti ettha pasūti. “Bhavapaccayā jātī”ti ca, “jātipi dukkhā”ti ca ettha pariyaṇato paṭisandhikkhaṇo, nipariyaṇato pana tattha tattha nibbatta mānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesam tesam paṭhamapātubhāvo jāti nāma.

Kasmā panesā jāti dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ - dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ paṭicchannadukkhaṃ appaṭicchannadukkhaṃ pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhaṃ.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā “dukkhadukkha”nti vuccati.

Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhupattihetuto vipariṇāmadukkhaṃ. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīḷitattā saṅkhāradukkhaṃ.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosaṃmohajapariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchannadukkhaṃ. Apākaṭadukkhaṃtipi vuccati.

Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato appaṭicchannadukkhaṃ. Pākaṭadukkhaṃtipi vuccati.

Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāyadukkhaṃ. Dukkhadukkhaṃ pana nippariyāyadukkhaṃtipi vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ bālapaṇḍitasuttādīsu bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatīyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ - ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumaṇḍarikādīsu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapitṭhikaṇṭakānaṃ vemajje paramasambādhe tibbandhakāre nānākuṇapagandhaparibhāvite asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samiñjanapasāraṇādivirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti, idaṃ tāva gabbhokkantimūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaodhunanaddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhaṃ anubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya uṇhayāgubhattādiājjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya loṇambilādiājjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇapatto viya tibbaṃ dukkhaṃ anubhoti, idaṃ gabbhapariharaṇamūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūlhaḡabbhāya mātuyā mittāmaccaṃsuhajjādīhipi adassanārahe dukkhupattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati, idaṃ gabbhavipattimūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa paramasambādhena ca yonimukhena tālacchiggaḷena viya mahānāgassa nikaḍḍhiyamānassa narakasattassa

viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ vijāyanamūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisasukhumālasarīrassa
hatthaggaḥaṇanāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle sūcimukhakhuradhārāhi
vijjhanaphālanasadiṣaṃ dukkhaṃ uppajjati, idaṃ mātukucchito
bahinikkhamanamūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ pana tato paraṃ pavattiyaṃ attanāva attānaṃ vadhentassa
acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena
abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamamūlakaṃ
dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ
parūpakkamamūlakaṃ dukkhanti.

Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hoti, idaṃ jātidukkhaṃ anveti.

Jarādukkhanti duvidhā jarā - saṅkhatalakkhaṇaṇca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ
ekabhavapariyāpanno khandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā
dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavatthuto ca. Yaṃ hidaṃ
aṅgapaccaṅgasithilabhāvato indriyavikāravirūpatā
yobbanavināśabalūpaghātasatimativippavāsaparaparibhavādiekapaccayaṃ
kāyikacetasiṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenetaṃ vuccati -

“Aṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināśena, balassa upaghātato.

“Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

“Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā”ti.

Idaṃ jarādukkhaṃ anvetīti sambandho. Byādhīti vividhaṃ dukkhaṃ ādahati
vidahatīti byādhi. Byādhayati tāpayati kampayatīti vā byādhi.

Maraṇadukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇaṇca, yaṃ sandhāya
vuttaṃ “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita”nti.

Ekabhavapariyāpannajīvitindriyapabandhavicchedo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ
“niccaṃ maraṇato bhaya”nti. Taṃ idha adhippetāṃ. Jātipaccayā maraṇaṃ
upakkamamarāṇaṃ sarasamarāṇaṃ āyukkhayamarāṇaṃ puññakkhayamarāṇanti
tasseva nāmaṃ. Puna khaṇikamarāṇaṃ sammutimaraṇaṃ samucchadamaraṇanti
ayampi bhedo veditabbo. Pavatte rūpārūpadhammānaṃ bhedo khaṇikamarāṇaṃ
nāma. Tisso mato phusso matoti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā, sassaṃ
mataṃ, rukkho matoti idampi jīvitindriyassa abhāvā sammutimaraṇaṃ nāma.
Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā samucchadamaraṇaṃ nāma.
Bāhiraṣammutimaraṇaṃ ṭhapetvā itaraṃ sammutimaraṇaṇca idha
yathāvuttappabandhavicchedanabhāvena saṅgahitaṃ, dukkhassa pana
vatthubhāvato dukkhaṃ. Tenetaṃ vuccati -

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato;

Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ;
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato.

“Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ;
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

“Asayhamappatikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsita”nti.

Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadukkhanti ettha sokādīsu soko nāma
ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa antonijjhānalakkhaṇo cittasantāpo. Dukkho panassa
dukkhadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvato. Tenetaṃ vuccati -

“Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallaṃ viya vitujjati;
Aggitattova nārāco, bhusaṇca ḍahate puna.

“Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedaṇaṃ;
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī”ti.

Paridevo nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Dukkho panassa
saṃsāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati -

“Yaṃ sokasallavihato paridevamāno, kaṇṭhoṭṭhatālutasosajamappasayaṃ;
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ, dukkhoti tena bhagavā
paridevamāhā”ti.

Dukkhaṃ nāma kāyapīṇanalakkhaṇaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ. Dukkhaṃ panassa
dukkhadukkhattā ceva mānasadukkhāvananato ca. Tenetaṃ vuccati -

“Pīleti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhaṇca mānasaṃ bhiyyo;
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vutta”nti.

Domanassaṃ nāma cittapīṇanalakkhaṇaṃ mānasaṃ dukkhaṃ. Dukkhaṃ panassa
dukkhadukkhattā ceva kāyikadukkhāvananato ca. Cetodukkhasamappitā hi kese
pakiriya kandanti, urāni patipisenti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, chinnapapātaṃ papatanti,
satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggim pavisanti,
nānappakāraṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tenetaṃ vuccati -

“Pīleti yato cittaṃ, kāyassa ca pīṇaṃ samāvahati;
Dukkhanti domanassaṃ, domanassaṃ tato ahū”ti.

Upāyāso nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito
dosoyeva. Saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammoti eke. Dukkho panassa
saṅkhāradukkhabhāvato cittaṃ paridahanato kāyassa vihananato ca. Tenetaṃ
vuccati -

“Cittassa ca paridahanā, kāyassa vihananato ca adhimattaṃ;
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto”ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya soko, tikkhagginā paccamānassa
bhājanato bahi nikkhamanaṃ viya paridevo, bahi nikkhantāvasesassa nikkhamitumpi
appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Nerayikaṃ dukkhanti niraye pañcavidhabandhanādikaṃ dukkhaṃ anveti, taṃ devadūtasuttēna dīpetabbaṃ. Tenetaṃ vuccati -

“Jāyetha no ce narakesu satto, tatthaggaḍḍhādāhādikaṃ appasāyhaṃ;
Labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patitthaṃ, iccāha dukkhāti munīdha jāti”nti.

Tiracchānāyonaṃ dukkhanti tiracchānesu kasāpatodātāṇānavijjhanādikaṃ
anekavidhaṃ dukkhaṃ anveti, taṃ bālappaṇḍitasuttato gahetabbaṃ. Tenetaṃ vuccati -

“Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatodadaṇḍābhiggaḍḍhādibhavaṃ anekaṃ;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhavēyya jātiṃ, vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā”ti.

Pettivisaṃyikaṃ dukkhanti petesu paṇa khuppiṇā vātātapādinibbattaṃ dukkhaṃ
lokantare tibbandhakāre asayhasītādidukkhāṇa anveti. Tenetaṃ vuccati -

“Petesu dukkhaṃ paṇa khuppiṇā vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi, tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

“Tibbandhakāre ca asayhasīte, lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhavē tattha na cassa jāti, yato yaṃ jāti tatopi dukkhā”ti.

Mānusiṃ dukkhanti manussesu vadhābandhanādikaṃ dukkhaṃ.
Gabbhokkanti mūlaṃ dukkhanti “ayañhi satto mātukucchimhi nibbattaṃ na
uppalapadumaṇḍarikādīsū nibbattaṃ”tiādinā yaṃ jātidukkhaṃ vuttaṃ,
idaṃ tāva gabbhokkanti mūlaṃ dukkhaṃ anveti. Gabbhe tthimūlaṃ dukkhanti
yaṃ paṇa “so mātu sahasā upakkhalanagamanānīsīdanā”tiādinā yaṃ tibiaṃ
dukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ gabbhe tthimūlaṃ dukkhaṃ anveti. Gabbhā
vutthānamūlaṃ dukkhanti “yaṃ paṇassa mūlhaḍḍhāya mātuyā
mittāmaccaṇḍāḍḍhipi adassanārahe dukkhuppatitthāne”tiādinā yaṃ
dukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ mātukucchito bahi nikkhantaṃ mūlaṃ dukkhaṃ anveti.
Tenetaṃ vuccati -

“Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciraṃato bahi nikkhamanañca;
Pappoti dukkhamatighoraṃ midampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi dukkhā.

“Kiṃ bhāsitaṇa bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcirapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahe yadato mahesi,
Dukkhāti sabbapaṭṭhaṃ imamāha jāti”nti.

Jātassūpanibandhaṃ dukkhanti jātassa upanibandhanaṃ
nānālepanakhādanapivānāḍḍijagganadukkhaṃ anveti. Jātassa parādheyyakaṃ
dukkhanti parassa aññassa āyattaṃ issariyadukkhaṃ anveti. “Sabbhaṃ paravaṃ
dukkha”nti hi vuttaṃ. Attūpakkamaṃ dukkhanti yaṃ attanāva attānaṃ vadhentassa
acelaḍḍhātādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena
abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamaṃ dukkhaṃ
anveti. Parūpakkamaṃ dukkhanti yaṃ parato vadhābandhanādīni anubhavantassa
uppajjati, idaṃ parūpakkamaṃ dukkhaṃ anveti. Dukkhadukkhanti kāyikacetāsikā

dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṃ, idaṃ dukkhadukkhaṃ anveti. Saṅkhāradukkhaṃ upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udayabbayapīlittatā saṅkhāradukkhaṃ, idaṃ saṅkhāradukkhaṃ anveti. Vipariṇāmadukkhaṃ sukhavedanā vipariṇāmadukkhaṃ hetuto vipariṇāmadukkhaṃ, idaṃ vipariṇāmadukkhaṃ anveti.

Mātumaraṇanti mātuyā maraṇaṃ. Pitumaraṇanti pituno maraṇaṃ. Bhātumaraṇanti jeṭṭhakaniṭṭhabhātūnaṃ maraṇaṃ. Bhaginimaraṇanti jeṭṭhakaniṭṭhabhaginīnaṃ maraṇaṃ. Puttumaraṇanti puttānaṃ maraṇaṃ. Dhītumaraṇanti dhītūnaṃ maraṇaṃ. Ñātibyaṇaṃ dukkhanti ñātīnaṃ byaṇaṃ, corarogabhayaḍḍhiṃ ñātikkhaya, ñātivināso attho. Tena ñātibyaṇena phuṭṭhassa ajjhotthaṭṭassa abhibhūtaṃ uppannaṃ dukkhaṃ ñātibyaṇaṃ dukkhaṃ, taṃ ñātibyaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Seseṣupī eseṣa nayo. Ayaṃ pana viṣeṣo - bhogaṇaṃ byaṇaṃ bhogabyaṇaṃ, rājacorādivasena bhogaṃkhaṃ, bhogavināso attho. Vuttanayaṇa taṃ bhogabyaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Rogabyaṇanti rogo eva byaṇaṃ rogyabyaṇaṃ. Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byaṇaṃ, vuttanayaṇa taṃ rogyabyaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Sīlabyaṇaṃ dukkhanti sīlassa byaṇaṃ sīlabyaṇaṃ, dussīlyassetāṃ nāmaṃ. Vuttanayaṇa taṃ sīlabyaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byaṇaṃ diṭṭhibyaṇaṃ, vuttanayaṇa taṃ diṭṭhibyaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīni nipphannāni tilakkhaṇāhatāni. Purimāni ca tīni neva kusālāni nākusālāni. Sīladiṭṭhibyaṇadvayaṃ akusalaṃ.

Yathāti opamme. Bhinnaṃ nāvanti sithilabandhanaṃ nāvaṃ, jajjarībhūtaṃ vā padarugghāṭimaṃ vā. Dakamesinti udakadāyimaṃ udakappavesanimaṃ. Tato tato udakaṃ anvetīti tato tato bhinnatṭhānato udakaṃ pavasati. Puratopīti nāvāya purimabhāgatopī. Pacchatopīti tassā pacchimabhāgatopī. Heṭṭhatopīti adhobhāgatopī. Passatopīti ubhayapassatopī. Yaṃ antaranāraṇaṃ na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusāreṇa veditaṃ.

Tasmā kāyagatāsatiādi bhāvanāya jantu, sadā sato hutvā vikkhambhanasamucchedavasena rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃpi kilesakāmaṃ parivajjento kāmāni parivajjeyya. Evaṃ te kāme pahāya tappahānakaramaggena catubbidhampi oghaṃ tareyya taritvaṃ sakkuṇeyya. Tato yathā puriso garukaṃ nāvaṃ udakaṃ siñcitvā lahuṇāya nāvāya appakasireneva pāragū bhavēyya pāraṃ gaccheyya, evamevaṃ attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siñcitvā lahuṇāya attabhāvena pāragū bhavēyya. Sabbadhammapāraṃ nibbānaṃ gato bhavēyya, arahattappattiyaṃ gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi.

Tasmāti yasmā jātiādikaṃ dukkhaṃ etaṃ puggalaṃ anveti, tasmā. Taṃkāraṇaṃ taṃhetūtiādisupī eseṣa nayo. Yasmā vuttappakāradukkhaṃ etaṃ anveti, taṃhetu. Yasmā anveti tappaccayā, yasmā anveti taṃnidānanti evaṃ padayojanā kātabbā. Hetūtiādīni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṃhi tena tassa phalaṃ hinoti pavattatīti hetu. Taṃ taṃ paṭicca phalaṃ eti pavattatīti paccayo. “Handa naṃ gaṇhathā”ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti nidānaṃ.

“Taṃkāraṇāti akāraṇanikkāraṇapaṭisedho. Taṃhetūti ahetumahābhūtahetupaṭisedho. Tappaccayāti appaccayena saddhimaṃ asādhāraṇapaccayapaṭisedho. Taṃnidānāti anidānena saha

āgamādhigamanidānapaṭisedho’’ti evameke vaṇṇayanti. Etaṃ ādīnavam
sampassamānoti etaṃ vuttappakāraṃ upaddavam vipassanāññaṇena sammā
passamāno dakkhamāno.

Sadāti mūlapadam. Puna sadāti atthapadam. Sadāti sabbadivase. Sabbadāti
sabbasmim kāle. Sabbakālanti pubbaṇhādisabbakālaṃ. Niccakālanti divase divase.
Dhuvakālanti abbochinnakālaṃ. Satatanti niraṇṭaraṃ. Samitanti ekibhūtaṃ.
Abbokiṇṇanti aññaṇa asammissaṃ. Poṇkhānupoṇkhanti paṭipāṭiyā ghaṭitaṃ
’’poṇkhānupoṇkhaṃ avirādhitaṃ upaṭṭhāti’’tiādīsu viya. Udaḍḍikajātanti
nibbattaudakaūmitaraṅgaṃ viya. Avīcīti aviraḷaṃ. Santatīti anupacchinnaṃ. Sahitanti
ghaṭitaṃ ekibhūtaṃ vā ’’sahitaṃ me, asahitaṃ te’’tiādīsu viya. Phassitanti phusitaṃ
’’nivāte phusitaggaḷe’’tiādīsu viya. Purebhattaṃ pacchābhattanti dve padāni
divākālavibhāgavasena. Purimaṃ yāmaṃ majjhimaṃ yāmaṃ pacchimaṃ yāmanti
tīṇi rattivibhāgavasena. Kāle jūṇheti aḍḍhamāsavasena. Vasse...pe... gimheti tīṇi
utuvasena. Purime vayokhandhe...pe... pacchime vayokhandheti tīṇi
vayovibhāgavasena vuttānīti ñātabbaṃ.

Satoti catūhi kāraṇehi sato. ’’Kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ bhāvento
sato’’tiādīni ’’evaṃ samucchedato kāme parivajjeyyā’’ti pariyoṇāni vuttatthāneva.
Api ca sattattā satoti tīsu vatthūsu sattabhāvena vā tayo kilese paṭikkamāpetuṃ
sattibhāvena vā satattā sato. Santattāti kilesopakkilese palāpetvā tthāneṇa ca
ārammaṇeṇa ca pamocetvā santattā sato. Samitattāti iṭṭhaphaladāyakapuññaṇeṇa ca
aniṭṭhaphaladāyakapāpeṇa ca samitattā sato. Santadhammasamannāgatoti
sappurisadhamme bhajānato buddhādiariyapuggale sevanato
santadhammasamannāgatattā sato.

Vatthukāme parijānitvāti ete vuttappakāre tebhūmake vatthukāme tīraṇapariññāya
jānitvā. Pahāyāti kilesakāme pahānapariññāya pariccajivā. Pajahitvāti chaḍḍetvā.
Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na hi, api ca kho taṃ vinodetvā taritvā vijjhivā
nīharitvā. Kiṃ balibaddamiva patodenāti? Na hi, atha kho taṃ byantiṃ karitvā
vigatantaṃ karitvā. Yathāssa antopi nāvasissati, antamaso bhaṅgamattampi, tathā
taṃ karitvā. Kathaṃ pana taṃ tathā katanti? Anabhāvaṃ gahetvā anu abhāvaṃ
gametvā. Samucchedappahāneṇa yathā samucchinnaṃ hoti, tathā karitvāti vuttaṃ
hoti. Esa nayo kāmacchandaniṇvaraṇādīsu.

Kāmoghantiādīsu pañcakāmaguṇikarāgo avasīdanaṭṭhena ’’kāmogho’’ti vuccati.
Bhavoghoti rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca. Diṭṭhohhoti
sassatadiṭṭhādisahagatā bhava patthanāyeva, diṭṭhogho bhavoghe eva samodhānaṃ
gacchati. Avijjogho catūsu saccesu aññaṇaṃ. Tattha kāmaguṇe assādato manasi
karoto anuppanno ca kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho saṃvaḍḍhati.
Mahaggatadhamme assādato manasi karoto anuppanno ca bhavogho uppajjati,
uppanno ca saṃvaḍḍhati. Tebhūmakadhammesu catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena
anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhatīti veditabbo.
Vuttanayapaccanīkato sukkapakko vitthāretabbo.

Appaṇihitavimokkhaṃ paṭipanno kāmoghaṃ, animittavimokkhaṃ paṭipanno
bhavoghaṃ, suññatavimokkhaṃ paṭipanno avijjoghañca tareyya.
Paṭhamamaggavasena tareyya, dutiyamaggavasena uttareyya, tatiyamaggavasena
patareyya, catutthamaggavasena samatikkameyya, phalavasena vītivatteyyāti. Atha

vā “kāmoghasena tareyya, bhavoghasena uttareyya, ditthoghasena patareyya, avijjoghasena samatikkameyya, sabboghasena vitivatteyyā”ti evameke vaṇṇayanti.

Garukanti na sallahukaṃ. Bhārikanti bhārabhaṇḍaṃ ettha ṭhapaṇṭi bhārikaṃ. Udaṃ sitvāti udaṃ siñcitvā. Osiñcitvāti atirekaṃ siñcitvā. Chaḍḍetvāti pāṭetvā. Lahukāyāti sallahukāya. Khippanti sīghaṃ. Lahunti taṃkhaṇaṃ. Appakasirenevāti nidukkheṇeva. Pāraṃ vuccati amataṃ nibbānanti sakkāyaorato pārabhūtaṃ pāraṃ. Taṇhāvānato nikkhantaṃ nibbānaṃ kathīyati. Yosoti yo eso. Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbāṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgama sabbasaṅkhāravipphanditāni samanti vūpasamanti, tasmā “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Yasmā cetāṃ āgama sabbe upadhayo paṭinissatṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarajjā virajjanti, sabbā dukkhaṃ nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissagga, taṇhakkhaya, virāga, nirodho”ti vuccati. Yā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti nibbānaṃ. Pāraṃ gaccheyya nimittavasena ekato vuṭṭhānagotrabhūṇaṇa nibbānapāraṃ pāpuṇeyya. Adhigaccheyya nimittapavattehi ubhatovuṭṭhānamaggaṇaṇa nibbānapāraṃ visesena pāpuṇeyya. Phuseyya nibbānārammaṇaphalacittavasena nibbānapāraṃ phuseyya. Sacchikareyya guṇavasena phusitvā paccavekkhaṇaṇa nibbānapāraṃ paccakkhaṃ kareyya. Atha vā “paṭhamamaggena pāraṃ gaccheyya, dutiyena adhigaccheyya, tatiyena phuseyya, catutthena sacchi kareyyā”ti evameke vaṇṇayanti. Yopi pāraṃ gantukāmoti yo koci vipassanāññaṇe ṭhito puggalo nibbānapāraṃ gantukāmo, sopi avassaṃ tattha gamissatīti pāragū. Vuttañhetā - “otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi”tiādi. Pubbabhāge ajjhāsayavasena vipassanāyogena ca, sopi pāragū nāma. Yopi pāraṃ gacchatīti yopi maggasaṃgā nibbānapāraṃ gacchati, sopi pāragū nāma. Yopi pāraṃ gatoti yopi maggena kiccaṃ niṭṭhāpetvā phale ṭhito nibbānapāraṅgato, sopi pāragū nāma.

Taṃ jinavacanena dassetuṃ “vuttampi hetāṃ bhagavatā -tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”tiādimāha. Abhiññāpāragūti adhigatena ñāṇena ñātapariññāya nibbānapāraṃ gantukāmo gacchati, gatoti pāragū. Pariññāpāragūti sabbadhammānaṃ tīraṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. Pahānapāragūti samudayapakkhikānaṃ kilesānaṃ pahānapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. Yo hi sabbadhammaṃ parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānāti ñātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyāti. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbadhammaṃ jānāti “ime ajjhakkā, ime bāhirā, idamassa lakkhaṇaṃ, imāni rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni”ti, ayaṃ ñātapariññā. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātaṃ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṃ tīreti “aniccato dukkhato rogato”tiādinā, ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena dhammesu chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ pahānapariññāti. Imā pariññāyo sandhāya “so abhiññāpāragū pariññāpāragū pahānapāragū”ti āha.

Bhāvanāpāragūti bhāvanāya koṭiṃ patvā maggavasena nibbānapāraṃ gato. Sacchikiriyāpāragūti phalanibbānavasena sacchi kiriyāphalanibbānapāraṃ gato. Samāpattipāragūti aṭṭhannaṃ samāpattinaṃ pāraṃ patto. Sabbadhammānanti pañcakkhandhādisabbadhammānaṃ. Sabbadukkhānanti jātidukkhādisabbadukkhānaṃ. Sabbakilesānanti kāyaduccaritādisabbakilesānaṃ.

Ariyamaggānanti sotāpattimaggādicatunnaṃ ariyamaggānaṃ. Nirodhassāti nibbānassa. Sabbasamāpattīnanti sabbāsampi aṭṭhannaṃ rūpārūpasamāpattīnaṃ. Soti so ariyo. Vasippattoti vasībhāvappatto. Atha vā kantabhāvaṃ issariyabhāvaṃ nipphannabhāvaṃ patto. Pāramippattoti pāramīti avasānaṃ niṭṭhānaṃ, uttamabhāvaṃ vā taṃ patto. Kattha pattoti āha “ariyasmiṃ sīlasmi”ntiādi. Tattha ariyasmiṃ sīlasminti niddose sīlasmiṃ. Ariyasmiṃ samādhisminti niddose samādhismīṃ. Ariyāya paññāyāti niddosāya paññāya. Ariyāya vimuttiyāti niddosāya phalavimuttiyā. Purimena vācākamantājīvā gahitā, dutiyena vāyāmasatisamādhayo gahitā, tatiyena vitakkasammādiṭṭhiyo gahitā, catutthena taṃsampayuttā sesadhammā gahitāti veditabbā.

Antagatoti maggena saṅkhāralokantaṃ gato. Antappattoti tameva lokantaṃ phalena patto. Koṭigatoti maggena saṅkhārakoṭiṃ gato. Koṭippattoti tameva koṭiṃ phalena patto. Pariyantagatoti maggena khandhāyatanādilokapariyantaṃ paricchedaṃ parivaṭumaṃ katvā gato. Pariyantappattoti tameva lokaṃ phalena pariyaṇaṃ katvā patto. Vosānatagatoti maggena avasānaṃ gato. Vosānappattoti phalena avasānaṃ patto. Tāṇagatoti maggena tāyanaṃ gato. Tāṇappattoti phalena tāyanaṃ patto. Leṇagatoti maggena nilīyanaṃ gato. Leṇappattoti taṃ phalena nilīyanaṃ patto. Saraṇagatoti maggena paṭiṭṭhaṃ gato. Saraṇappattoti phalena saraṇaṃ patto. Abhayagatoti maggena nibbhayaṃ gato. Abhayappattoti phalena nibbhayaṃ nibbānaṃ patto. Accutagatoti cutivirahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. Accutappattoti taṃ phalena patto. Amatagatoti maraṇarahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. Amatappattoti taṃ phalena patto. Nibbānatagatoti taṇhāvānato nikkhantaṃ nibbānaṃ maggena gato. Nibbānappattoti tameva phalena patto. So vuṭṭhavāsoti so arahā dasasu ariyavāsesu vasi parivasi vuṭṭho vuṭṭhāti ca vuṭṭhavāso. Ciṇṇacaraṇoti sīlena saha aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasīti ciṇṇacaraṇo. Gataddhoti saṃsāraddhānaṃ atikkanto. Gatadisoti supinantenapi agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gato. Gatakoṭikoti anupādisesanibbānakoṭiṃ gato hutvā ṭhito. Pālitaḥbrahmacariyoti rakkhitaḥbrahmacariyo. Uttamadiṭṭhipattoti uttamaṃ sammādiṭṭhiṃ patto. Paṭividdhākuppoti akuppaṃ acalanaṃ arahattaphalaṃ paṭivijjhitaṃ ṭhito. Sacchikatanirodhoti nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikatvā ṭhito.

Dukkhaṃ tassa pariññātanti tividhaṃ dukkhaṃ tena samatikkamitvā paricchinnaṃ. Abhiññeyyanti sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanena ākārena jānitabbaṃ. Abhiññātanti adhikena ñāṇena ñātaṃ. Pariññeyyanti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasamāpannavasena ca byāpitvā parijānitabbaṃ. Pariññātanti samantato ñātaṃ. Bhāvetabbanti vaḍḍhetabbaṃ. Sacchikātabbanti paccakkhaṃ kātabbaṃ. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ārammaṇasacchikiriyā cāti.

Ukkhittapalighoti ettha palighoti vaṭṭamūlikā avijjā. Ayañhi dukkhipanaṭṭhena “paligho”ti vuccati. Tenesa tassā ukkhittattā “ukkhittapaligho”ti vutto. Saṃkiṇṇaparikhoti parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca “jātisaṃsāro”ti laddhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunaṃ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā “parikhā”ti vuccati. Tenesa tassā saṃkiṇṇattā vikiṇṇattā “saṃkiṇṇaparikhō”ti vutto. Abbūḷhesikoti esikāti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayañhi gambhīrānugataṭṭhena “esikā”ti vuccati. Tenesa tassā abbūḷhattā luñcivā chaḍḍitattā “abbūḷhesiko”ti vuccati. Niraggaḷoti aggaḷaṃ vuccanti

orambhāgajanakāni kāmabhavē uppattipaccayāni orambhāgiyāni. Etāni hi mahākavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā t̥hitattā “aggaḷa”nti vuccanti. Tenesa tesāṃ niraggaḷattā bhinnattā “niraggaḷo”ti vutto. Ariyoti nikkilesa parisuddho. Pannaddhajoti pātitaṃ mānaddhajo. Pannabhāroti khandhabhāraakilesabhāraabhisaṅkhārabhārapañcakāmaguṇabhārā pannā oropitā assāti pannabhāro. Api ca idha mānabhārasseva oropitattā “pannabhāro”ti adhippeto. Viṣaṃyuttoti catūhi yogehi sabbakilesehi ca viṣaṃyutto. Idha pana mānayogeneva viṣaṃyuttattā “viṣaṃyutto”ti adhippeto.

Ettāvatā therena maggena kilese khetvā nirodhasayanavaragatassa khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā viharāṇakālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ, ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ icchā uppajjeyya “yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati. Coranagaraṃ anagaraṃ karissāmi”ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe khaggena chinditvā saddhiṃ dvārabāhāhi kavāṭaṃ bhinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhindanto parikhaṃ saṃkiritvā nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsādamāruya ṇātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya. Evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvacaro. Tassevaṃ hoti “yāva sakkāyavaṭṭaṃ vaṭṭati, tāva dvattiṃsakammakāraṇehi aṭṭhanavutirogehi pañcavīsati mahabbhaye hi ca parimuccanaṃ natthī”ti. So mahāyodho viya sannāhaṃ sīlasannāhaṃ katvā paññātiṇṇhakhaggaṃ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ chinditvā, so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiya saṃyojanaggaḷaṃ ugghoṭetvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā, so yodho pākāraṃ bhindanto parikhaṃ viya kammābhisaṅkhārāpākāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikhaṃ saṃkiritvā, so yodho nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā, so yodho khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsāde surasabhojanaṃ bhuñjanto viya nibbānanagaraṃ pavisitvā amatanirodhārammaṇaṃ phalasamāpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti. Vuttaṇhetāṃ bhagavatā -

“Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatīṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti.

“Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ponobhaviko jātisaṃsāro pahīno hoti...pe... evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti.

“Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti...pe... evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti.

“Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti...pe... evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti.

“Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro viṣaṃyutto

hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro viṣaṃyutto hoti.

“Evaṃ vimuttacittaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuṃ saindā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesaṃ nādhigacchanti ‘idaṃnissitaṃ tathāgatassa viññāṇa’”nti.

Pañcaṅgavippahīnoti kāmacchandādipañcaṅgāni vividhehi upāyehi pajahitvā ṭhito. Vuttañhetam -

“Kathañcāvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddham pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti”ti.

Chalaṅgasamannāgatoti channaṃ aṅgānaṃ pūretvā chasu dvāresu rūpādiārammaṇe paṭighānunaṃ vajjetvā upekkhāvasena sato sampajāno hutvā viharaṇavasena chalaṅgāni pūretvā paripuṇṇaṃ katvā ṭhitattā “chalaṅgasamannāgato”ti vutto. Vuttañhetam -

“Kathañcāvuso, bhikkhu chalaṅgasamannāgato hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā...pe... ghānena gandhaṃ ghāyitvā, jivhāya rasaṃ sāyitvā, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā, manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu chalaṅgasamannāgato hoti”ti.

Ekārakkhoti satiārakkhena eko uttamo ārakkho assāti ekārakkho. Vuttañhetam -

“Kathañcāvuso, bhikkhu ekārakkho hoti? Idhāvuso, bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato viharati. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu ekārakkho hoti”ti.

Caturāpassenoti paññāya paṭisevanaparivajjanavinodanapajahanānaṃ vasena catunnaṃ apassayānaṃ ito cito ca aparivattamānānaṃ vasena caturāpasseno, tesam pāpuṇitvā ṭhito. Vuttañhetam -

“Kathañcāvuso, bhikkhu caturāpasseno hoti? Idhāvuso, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ parivajjeti. Saṅkhāyekaṃ vinodeti, saṅkhāyekaṃ pajahati”tiādinā nayena vitthāretabbaṃ.

Paṇunnapaccekasaccoti “idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca”nti evaṃ pāṭiekkam gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni paṇunnāni nihaṭāni pahīnāni assāti paṇunnapaccekasacco.

Samavayasatṭhesanoti ettha avayāti anūnā. Satṭhāti vissatṭhā. Sammā avayā satṭhā esanā assāti samavayasatṭhesano. Sammā vissatṭhasabbaesanoti attho. Kevalīti paripuṇṇo. Vusitavāti vusitabrahmacariyo, garusaṃvāse ariyamaggepi dasasu ariyavāsesupi vusitavanto. Uttamapurisoti khīṇakilesattā visesapuriso ājaññapuriso. Paramapurisoti uttamapuriso, paramaṃ vā paṭilābhaṃ pattattā uttamaṃ patṭabbaṃ arahattapaṭilābhaṃ patto anuttarapuññaṃ akkhettabhūto uttamapuriso, tenevatthena

paramapuriso. Anuttaram samāpattiṃ samāpajjitum amatam paṭilābham pattattā paramapattippatto. Atha vā “gharāvāse ādīnavam sañjānitvā sāsanaṃ pavisaṇasena uttamaṃ puriso. Attabhāve ādīnavam sañjānitvā vipassanā pavisaṇasena paramapuriso. Kilese ādīnavam sañjānitvā ariyabhūmantaram pavittṭho paramapattippattoti evameke vaṇṇayanti.

Nevācinatīti kusalākusalānam pahīnattā tesam vipākam na vaḍḍheti. Nāpacinatīti phale tṭhitattā na viddhamseti. Apacinitvā tṭhitoti paṭippassaddhipahāne tṭhitattā kilese viddhamsetvā tṭhito. Ito param tīhipi padehi maggaṃ phalavaseneva yojetabbam. Neva pajahatīti pahātabbābhāvena kilese na pajahati. Na upādiyatīti taṇhāmānadiṭṭhīhi gahetabbābhāvato tehi na gaṇhāti. Pajahitvā tṭhitoti cājitvā tṭhito. Neva saṃsibbatīti taṇhāvasena neva saṃsibbatī. Na ussinetīti mānaṃ vasena na ukkaṃsati. Visinitvā tṭhitoti taṇhāsaṃsīvanam akatvā tṭhitoti evameke vaṇṇayanti. Neva vidhūpetīti kilesaggaṃ na nibbāpeti. Na sandhūpetīti kilesaggaṃ na jālāpeti. Vidhūpetvā tṭhitoti tam nibbāpetvā tṭhito.

Asekkhena sīlakkhandhenāti sikkhitabbābhāvena asekkhena vācākkammantā jīvasīlakkhandhena sīlārāsinaṃ samannāgatattā tṭhito, aparihīnabbābhāvena tṭhito. Samādhikkhandhenāti vāyāmasatīhi sampayuttanaṃ samādhinaṃ. Vimuttikkhandhenāti phalavimuttisampayuttakkhandhena. Vimuttiñāṇadassanakkhandhenāti paccavekkhaṇaṇṇena. Saccaṃ sampaṭipādiyitvāti catuvarīyasaccaṃ sabhāvasena sakassantāne sampādiyitvā paṭivijjhitvā tṭhito. Ejaṃ samatikkamitvāti kammaṇaṇṇam atikkamitvā. Kilesaggaṃ rāgādikilesaggaṃ. Pariyādiyitvāti kṛpetvā nibbāpetvā. Aparigamanatāyāti saṃsāre agamanabbābhāvena punāgamanabbābhāvenāti attho. Kaṭṭham samādayāti jayaggaṃ gahetvā. Muttipaṭisevanatāyāti sabbakilesehi muccitvā rūpādiārammaṇasevanavasena. Atha vā sabbakilesehi muttiphalasamāpattisevanavasena. Mettāya pārisuddhiyāti upakkilesamuttāya parisuddhabhāve tṭhitāya mettāya tṭhito. Karuṇādīsupi eveda nayo.

Accanta pārisuddhiyāti atikkanta parisuddhabhāvena parisuddhiyā antam pāpuṇitvā tṭhito. Atammayatāyāti taṇhādiṭṭhimānā “tammayā”ti vuccanti. Tesam abhāvo atammayatā, tāya taṇhādiṭṭhimānavirahitatāya tṭhito. Vuttaṇhetam -

“So tādiso lokavidū sumedho, sabbesu dhammesu atammayo munī”ti. Etthāpi taṇhāmānadiṭṭhivirahitoti attho. Vimuttattāti sabbakilesehi muttabhāvena. Santussitattāti yathā lābhayathā balayathā sārūppasantosavasena santuṭṭhabhāvena tṭhito.

Khandhāpariyanteti ekacatupaṇcakkhandhānam tīhi pariññaggīhi jhāpetvā ante avasāne tṭhito, natthi etassa antoti vā pariyantaṃ, tasmim pariyante. Dhātupariyantādīsupi eveda nayo. Ayaṃ pana viseso - dhātupariyanteti aṭṭhārasannaṃ dhātūnam pariyante. Āyatanāpariyanteti dvādasannaṃ āyatanānam. Gatipariyanteti nirayādipaṇcannaṃ gatīnam. Upapattipariyanteti sugatiduggatīsu nibbattiyā. Paṭisandhipariyanteti kāmarūpārūpabhavesu paṭisandhiyā. Bhavāpariyanteti ekavokāracatupaṇcassaññāsaññānevasaññānāsaññākāmarūpaarūpabhavānam. Saṃsārapariyanteti khandhadhātūāyatanānam abbocchinnaṃ pavattiyā. Vaṭṭāpariyanteti kammavipākakilesavaṭṭānam pariyante. Antime bhaveti avasāne upapattibhave. Antime samussaye tṭhitoti avasāne samussaye sarīre tṭhito.

Antimadehadharoti antimam avasānadeham sarīram dhāretīti antimadehadharo.
Arahāti ārakattā arīnam, arānañca hatattā, paccayādīnam arahattā, pāpakaraṇe
rahābhāvā arahā.

Tassāyam pacchimakoti tassa khīṇāsavassa ayam samussayo attabhāvo avasāno.
Carimoti appo mando carimo ālopo, carimam kabaḷam viya. Puna paṭisandhiyā
natthibhāvam sandhāya “jātimaraṇasaṃsāro, natthi tassa punabbhavo”ti āha.
Jananam jāti, maranti tenāti maraṇam, khandhādīnam abbocchinnā saṃsārapavatti
ca tassa khīṇāsavassa puna natthīti vuttam gātham nigamento āha tenāha bhagavā -
“Tasmā jantu...pe... nāvam sitvāva pāragū”ti.

Imasmim sutte yam antaranarā na vuttam, tam pāṭhānusārena gahetabbam.

Saddhammapajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Kāmasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια. 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων. 16. Σχόλια για τη μεγάλη επεξήγηση. 1. Σχόλια για την επεξήγηση της ομιλίας για την αισθησιακή ηδονή έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org